

AZ ALFÖLDI MUNKÁSMOZGALOM

IRTA

D^r. GAAL JENŐ.

(Felolvastatott a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában.)

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM E. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1891.

A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága nevében azon megtisztelő felszólítás intézettel hoztam, hogy a Békés- és Csanádvármegyék közgazdasági és közművelődési állapotairól tartandó felolvasások keretében különösen az azok területén újabban tapasztalt munkás zavargásokra terjeszkedjem ki, hogy általam, ki azon vidék gazdasági viszonyait megismerni elég bő alkalommal bírtam. annak valódi mibenlétéről szélesebb körök is értesülhessenek. Készséggel engedtem e felhívásnak, mert habár lehetetlen volt csak egy perczig is kétségben lennem az iránt, hogy ha a kifejezett kívánsághoz képest rövid idő alatt akarom az alföldi munkás-kérdés valódi állapotát és a mi, ha erről már nyilatkozom, kikerülhetetlen, annak orvoslására vonatkozó felfogásomat is tüzetesebben előadni és megokolni, igen nehéz feladatra vállalkoztam, egyúttal lehetetlen volt nem látnom azt is, hogy a munkáskérdés ezen legújabb alakulásával minden szempontból behatóan foglalkozni multhatatlanul szükséges és hogy csak kevesen lehetnek azon helyzetben mint én, a kinek az itt szóban levő egész területnek épen közgazdasági szempontból való megfigyelése és tanulmányozása már évtizedek óta hivatásom volt, a kinek tehát a jelzett kitüntető felszólításnak eleget tenni voltakép erkölcsi kötelességemet képezte. De amint a munkához láttam, észre kellett vennem azt is, hogy e kérdés sokkal fontosabb és nagyobb, semhogy azt egy más rendeltetéssel bíró és a dolog természete szerint szintén nem valamely rendkívül terjedelmes munkálat keretébe szorítani lehetne. Ez már csak azon okból is lehetetlen, mivel a munkás mozgalom nem szorítkozott egy, hanem voltakép négy törvényhatóság területére terjedt ki, melyek határainál a sem faji, sem vallási

vagy állami külön állást nem ismerő törekvések nem állapodtak meg. Arra határoztam el tehát magamat, hogy az alföldi munkás-mozgalmakat önálló kutatás tárgyává teszem, és most arra kérem az igen tisztelt bizottság engedelmét, hogy a jelen alkalommal kizárólag azok mibenlétének, kisebb és nagyobb okainak, s a mennyiben ezek elháríthatóknak bizonyulnának, orvosszereik tárgyalásával foglalkozhassam. Mindenek előtt szükségesnek tartom a történeteket és általában a tények állását hiteles adatok alapján tisztába hozni. Hogy ezt helyesen tehessem, nemcsak a munkaadók, hanem a munkások nyilatkozatait is kellő figyelemben részesítettem, ezen felül pedig a hatóságok Írásban tett jelentéseit és szóbeli felvilágosításait a lehető legnagyobb mértékben igénybevettem. Úgy hiszem azért, hogy annak, a mit e részben mondandó leszek, valóságához szó alig férhet. Azután kutatni fogom minden egyes mozgalmi színtér népesedési, gazdasági és társadalmi viszonyai világánál az okokat, melyek azt előidézték. Meg fogom vizsgálni, hogy ez okok mennyiben és mily mértékben háríthatók el. És végül törekedni fogok megjelölni az irányt, melyben az orvoslást meggyőződésem szerint keresni kell, sőt megkísérlem azt is, hogy e részben czélszerű concret javaslatokat tegyek.

1.

A mozgalom, melyről itt szó van, nemcsak a fővárosi és az ország távolabb eső részeiben lakó közönséget, hanem magát az illető vidék értelmiségét is szerfelett meglepte, Az első kitörést egy második, azután kevés vártatva az előbbieknél sokkal hevesebb harmadik követte. Eleinte legtöbben azokat egészen helyi jelentőségűeknek tartották, de csakhamar kitűnt, hogy itt egy meglehetősen nagy vidékre, a hol a termelési viszonyok többé-kevésbé hasonneműek, kiható arámlatról van szó. A mozgalom két góczpontról, a fővárosból és Aradról tápláltatott, mert ha az első lökést Budapestről kapta is, annak kitörésében az utóbb említett város izgató elemeinek igen számbavehető részök volt.

Az köztudomású dolog, hogy Budapesten a munkások országos betegsegélyző egylete már évek hosszabb sora óta a szociálista üzelmek fészket képezte. Ezen egylet a vidéken meglehetősen számú fiókéntézetel bírt. Ilyen fiókja létezett Aradon is, a hol a szociálismus eszméi számára a kisipari segéd munkások körében elég jó talaj kínálkozott. Bizonyos mozgás ez irányban szintén már régebben volt észlelhető Aradon, de a külföldi és fővárosi újabb erőteljes socialisticus tevékenységre volt szükség, hogy az itt nagyobb hullámokat verjen. Az 1889.

jövetelek és tanácskozások hatása abban nyilvánult Aradon, hogy az ottani munkáselemek, nem elégedvén meg azon csendes és szűk határok közé szorított működéssel, melyet a betegsegélyző pénztár körében kifejthettek, nyíltan kívánták eszméiket hirdetni és terjeszteni. Legtermészetesebb levén a tények előadásában az időrendet követni, mindenekelőtt az aradi góczpont megalakulásának történetéről kell tehát megemlékez-

nem. Az aradi social-demokrata párt folyó évi márczius hó 29-én, húsvét napján, létesült. Azon gyűlés, melyen az alakulás történt, meglehetősen csendesen folyt le. Annak első. bejelentett napi rendjét az aradi rendőrség tudomásul vette, de további alkalmazkodás végett kijelentette, hogy a jövőben valláserkölcsi szempontból nagy ünnepeken nem enged gyűlést tartani, csak is vasárnap délelőtt és pedig nem vendéglői helyiségben. A munkás-lapok közlése szerint 500-600-an, a rendőri közegek nyilatkozata szerint pedig csak mintegy 250-en lehettek jelen. Legelőbb is azon egyén, a kit a Budapesten 1890. évi december hó 7-én és 8-án tartott országos szocial-demokrata pártgyűlésre Aradról kiküldtek, tett az ott történekről és a hozott határozatokról másfél óráig tartó jelentést. Ezekhez az aradiak egyhangúlag hozzájárultak. Azután kimondatott, hogy miután a közgazdasági helyzet folyton egyoldalúbbá fejlődik, és pedig annyira, hogy az nem csak a szorosabb értelemben vett munkás-osztályra, hanem a kisebb iparosokra és üzletemberekre nézve is már elviselhetetlenné vált, minélfogva a munkás-kérdés elsőrendű, mindent átható társadalmi kérdéssé lőn, az összes jelenvoltak szükségesnek tartják annak megoldása végett politikai közösséget létesíteni, és mint ilyent alakítják meg az aradi szocial-demokrata pártot. Elfogadták azután a magyarországi hasonnevű párt programját és elhatározták, hogy elveik terjesztése és érdekeik megvédése czóljából, miután a csupán kizsákmányolásból élő úri polgárság birtokában levő sajtó napról napra romlottabbá válik, egyéb okok közt azért is, mert mint magántulajdon, pénzszerzésre adta magát, Aradon minden szakma számára egy szocialisticus irányú lapot alapítanak, ^de annak köztulajdonnak kell maradni, mert csak így lehet áldásos. E mellett kimondták általában azt is, hogy a szociális irodalmat minél inkább terjeszteni fogják. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy, az alakulás befejeztével a rendőrség közege a gyűlés kifogástalan magatartásáért elismerését fejezte ki, annak elnöksége pedig viszont a kapitányi hivatal méltányos magatartásáért mondott köszönetet.

A hozott határozat értelmében ápril hó 18-án valóban

meg is jelent a »Közjólét« című aradisocialista lap első száma, azon hírlapé, melynek az alvidéki mozgalmak előidézésében, mint később látni fogjuk, oly sajnosan nagy rész jutott. Általában lehet mondani, hogy ezen újság a munkás népnek mintegy díszlet megetti őszinte nyilatkozatait foglalja magában azért tartalmának ismerete a kérdés alapos megértéséhez szükséges. A lap úgy mutatta be magát, hogy első sorban a szemlátomást gyarapodó, fejlődő, fiatal tetterőtől duzzadó helyi és környékbeli socialiszticus pártmozgalmaknak kíván, helyes utat nyitni. Azt közvetlen közelben kívánja ellenőrizni és erélyesen megvédeni a magánérdekeket szolgáló sajtó ámitásai, rágalmai és rosszakaratú támadásai ellen. – Közli azután a magyarországi sociáldemokrata párt elvi nyilatkozatát, melyben kijelentetik, hogy ennek törekvése az egész népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabadítani, politikai jognélküliségét megszüntetni s a munkás népet a szellemi satnyulásból kiemelni. A jelen sajnos állapotok fő oka az, hogy a munkaeszközök egyes birtokosok kezében vannak összpontosítva, miből a munkások függése és a tőkés osztály politikai és gazdasági hatalma következik. Az, hogy a munkaeszközök magántulajdont képeznek, elkerülhetetlenül maga után vonja a néptömeg nyomorát, s mind nagyobb néprétegeknek folyton növekvő elsatnyulását. A munkabér rendszerét tehát a társas munkával kell helyettesíteni, mely a munkás részére fáradsága teljes díját van hivatva és képesítve biztosítani. A technikai fejlődés és a termelési erők óriási növekvése folytán a tulajdon mai alakja fölösleges, mert az a közös tulajdonhoz szükséges szellemi és anyagi előfeltételeket is megteremtheti. A munkásosztály gazdasági felszabadulása érdekében a tulajdon ily értelmű átalakulása történelmileg elkerülhetlen szükségesén alapuló fejlődési mozzanat. – A párt tulajdonképi programja tehát a proletárságot szervezni, azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni, szellemileg és testileg harczképessé tenni, hogy világörtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen. A szociáldemokrata párt nemzetközi jelleggel bír, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait. A kizsákmányoltatás nemzetközi, azért ilyen-

nek kell lenni az ellene folytatandó harcnak is. Követeli a sajtó, az egyesülés és gyülekezés szabadságát, az általános, közvetlen és titkos választási jogot, a becsületes munkás véd-törvényhozást, az ingyenes oktatást minden fokon, az állandó hadsereg helyébe az általános népfőfegyverkezést és az uralkodó összes létező pártok általi kizsákmányolás ellen a szervezendő proletárság osztályérdekeit erélyesen ígérkezik megvédeni. Ezen programúihoz híven az idézett lap mindjárt neki is megy a »nemzeti demokrata munkáspárt név alatt fontoskodó félkegyelmű kis munkáscsoportnak.« Ennek felhívásával foglalkoznak jelenleg, úgy mond, az uzsoraüzők morzshulladékain tengődő politikai napilapok úgy a fővárosban, mint a vidéken. Nemzetiségi mázzal igyekeznek bevonni egy korhadtt alkotmányt, melynek összeroskadását a külszín meg nem gátolja. Óva inti a munkás osztály nemzetieskedésben nem tetszelgő nagy zömét, hogy a hazafiassággal kérkedő nemzetgyilkos munkaadók, az azok szekerét toló munkások és a léha sajtó hitegetései által ne engedje magát elámíttatni. Mutassa meg, hogy a magyar munkások együtt éreznek a világ összes elnyomottjaival és lenéztetteivel, mert ha kitartók lesznek, erőszak nélkül fog átalakulni a roskatag társadalom és az uzsoratóke bálványozása helyett a munkát fogják az őt megillető érdemben részesíteni. Tele van azután mindjárt a lap első egy pár száma a békésmegyei munkások nyugtalanságára vonatkozó hírekkel, »Történelmi lapok a magyarországi munkás-mozgalmakról« című rovat alatt gyászkeretben közli az orosházi főszolgabíró azon végzését, melylyel egy munkásokat izgató egyént családotól Csorvásról kiutasítván, Orosházára tolonczotatott. A csabai munkásmozgalom ismert vezérei, a kiket szeptember 9-én ítélt el 4-5 évi fegyházra a b.-gyulai törvényszék, üdvözlük a tisztelt aradi elvtársakat, a miért az alföldön külön pártkülönyt adnak ki. Kérik őket, hogy az új lapból nekik is küldjenek. »Igaz, hogy a nagy munkásmozgalom táborában mi még csak kezdők vagyunk – írják ápril hó 6-án kelt levelekben, – de legalább szolidaritásunkat mégis szeretnők kimutatni. Igyekszünk majd előfizetőket gyűjteni.« – A csorvási elvtársak arról panaszkodnak ugyanakkor, hogy a mim-

kásköröket, melyek már több községben alakultak, egész Békésmegyében be akarják szüntetni. Azt hiszi a hatóság, hogy e körök arra akarják bírni a mezei munkásokat, hogy egy bizonyos fizetésen alul ne vállaljanak munkát. E feltevésből indulva ki, a gazdák bevádolták a hatóságoknál a munkáskörök ismertebb egyéniségeit és most üldözik őket. »Jajszavunkra, panaszunkra ez a válasz.« Gondtelten bár, de szívesen üdvözlök is az aradi elvtársakat. Lapot mindenesetre kérnek, hogy tőlük telhetőleg terjeszthessék.

Ugyancsak Békésmegyének Mező-Berény községéből jelentik, hogy az ottani mezőgazdasági munkáskör 400 taggal megalakult s alapszabályai jóváhagyás végett felterjesztettek. - »Földesurak dacszövetsége Orosházán« cím alatt innen az a hír közöltetik, hogy a birtokosok idegen munkásokat akarnak hozatni. A »Közjólét« erre felkiált: »Hiszen ez valóságos hadjárat akar lenni a munkások kiéheztetése érdekében. Hol marad itt a dicső hazafiság. Úgy látszik, ezek a földesurak legjobban szeretnék azokat a régi állapotokat, mikor a béresre olvashatlan huszonötöt mérhetett a szolgabíró. - Az volt az élet!« Üdvözlések és panaszok jöttek ezenkívül még más békés- és csanádmegyei helyekről is, melyekben részint a lapok megküldését kérik, részint sérelmeiket adják elő. Különösen fájlalják, hogy a munkásköröket nem jó szemmel nézik sem a hatóságok, sem a földes gazdák. Ezek közül többen visszavették a harmados kukoriczaföldet az oly munkástól, a ki a körbe tagnak belépett. Ijesztetik a munkásnépet, hogy máshonnan hozatnak aratókat. Erősítik a levelezők, hogy ők nem azért nem vállalnak egyelőre aratási munkát, mintha dolgozni nem akarnának, hanem mert gyakran megtörténik, hogy az aratási rész előre megállapítottán, a termés bármily rosszul üssön is ki, a munka azért épp úgy megkívántatik, mint jó termés idején. Ok tehát csak megélhetésük biztosítása végett akarják látni, hogy milyen lesz a gabona, nehogy a közbejött elemi csapások után az előzetesen megállapított és reá nézve kedvező részhez ragaszkodó munkaadó által elűtessenek munkájuk jogos díjától.

Mindezen nyilatkozatok és más nyomtatványok, melyek

Budapestről tömegesen érkeztek le, gőzerővel terjesztették, de úgy, hogy a nagy közönség alig bírt tudomással rólok, és azt is vajmi kevesen tudták, hogy az alföldi mezőgazdasági munkásnép körében mélyreható elégedetlenség kapott lábra. Ekkor tört ki előbb Orosházán, majd reá rögtön Békés-Csabán az ismert munkás-zendülés.

A zavargások kiindulási pontját Békésmegyében Orosháza képezte, a hol a földműves nép munkás osztálya részint a zsidóellenes izgatások, részint a budapesti socialistákkal való sűrű érintkezés következtében nagyon fogékonyvá vált minden olyan befolyás iránt, melytől sorsának jobbrafordulását remélhette. A socialisztikus eszméknek legbuzgóbb terjesztői és magyarázói az orosháziak voltak, kik lassankint az egész vidéket megmételtyezték. A budapestiek által a múlt évi nagygyűlésen kitanítva, munkáskört alakítottak, felszólítván a csabai, csorvási, bánfalvi, gyulai és tótkomlói elvtársaikat, hogy hasonlóképen szervezkedjenek.

A hatóságok a mindig jobban terjedő mozgalomról tudomást szerezvén, figyelemmel kísérték a gyanús mozgolódást, s az orosházi főszolgabíró a belügyminisztérium által kibocsátott rendelet értelmében eltiltotta az Orosházán május elsejére tervezett tüntető körmenetet, és a munkáskör fehér lobogóját, melyen a »szabadság, egyenlőség, testvériség« felirata díszelgett, a munkáskör helyiségéből a csendőrség által elvitette. Ezen hatósági intézkedés rendkívüli felindulást keltett a munkás kör tagjai között, kik az egyleti helyiség udvarán nagy számban gyűltek össze s hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy hús tagú küldöttséget menesztenek a szolgabíróhoz a zászló kiadatását kérelmezni. Kísérletek azonban sikertelen maradt.

A főszolgabíró egy asszonyokból álló második küldöttség hasonló kérelmét is megtagadván, a munkások a szolgabírói épület elé vonultak, melynek udvarán lovas és gyalog csendőrök voltak elhelyezve. A mindig jobban lármázók nem hallgattak az őket többször lecsendesíteni kívánó főszolgabíróra, hanem követelték a zászló kiadatását. Miután a több ezerre menő tömeg szétoszlátása a rendelkezésre álló csendőrcsapattal

nem volt remélhető, táviratilag a csabai zászlóalj-parancsnokság kerestetett meg, hogy egy század katonaságot azonnal rendeljen ki, mely a délutáni órákban megérkezvén, a szolgabírói épület elé vonult. Azonban alig helyezkedett ott el, midőn egy kódarab repült azon ablakhoz, a hol a főszolgabíró és a kapitány állottak s a zajongók óriási lárma közt követelték a zászló kiadatását.

A tömeg a katonaság vezényletével megbízott kapitány felhívására sem oszolván szét, sőt valóságos közápor hullván a hivatali épület ablakaira, a csendőrség kivont karddal rohant a népre, s a kit elért, azt megkardlapozta. Miután a tömeg ennek daczára sem akart hátravonulni, a katonaság szuronyt szegezve nyomult előre, megsebezve mindazokat, a kik makacsul helyükön maradtak. A csendőrség háromszor lőtt, minek folytán egy orosházi munkás megsebesült, egy csorvási legény fején kapott súlyos kardvágást, míg egy másik a kezén sebesült meg.

Legingerültebb módon az asszonyok viselték magukat, kik közül számosan kaptak kisebb-nagyobb sebet.

A zavargók szétkergetése az előadott módon 10 perez alatt megtörtént, s egyedül a munkás kör előtt kezdett a nép újból csoportosulni, de a gyorsan odasiető katonaság azt is szétugrasztotta, mire a nyugalom azután helyreállott.

Békés-Csabán a munkás csoportulásokról május 1-seje előtt még szó sem volt, azonban valamely eddig ki nem puhatolt ámitó elhitette a néppel, hogy a csabai munkás kör által alkotott alapszabályok, melyeket megerősítés végett a megyei alispán útján a belügyminisztériumhoz terjesztettek fel, onnan már hetekkel azelőtt leérkezett, de a szolgabíró azokat visszatartja, hogy ez által szervezkedésüket megakadályozza. E tévhitből eredett izgatottságukat nagyban növelte azon körülmény, hogy éppen az időtájt osztattak ki az előjáróság által a lakosság között az útdó könyvecskéi, melyekből arról győződtek meg, hogy a teljesen vagyontalanok éppen annyi útdó minimumot kötelesek fizetni, mint akik némi kis vagyonkával bírnak. Meggyőződéssé érlelődött bennük az a sejtelem, hogy ezt az intézkedést az urak azért találták ki, hogy a népbank tisztviselői által elsikkasztott százezreket a szegény néptől hajsák be

A folyton jövő-menő izgatók ingerlései folytán erre május hó 1-én a munkás körben megállapodtak, hogy ha a főszolgabíró az alapszabályokat, melyektől sorsuk jobbra fordulását várták, ki nem adja, őt megverik, s a szolgabírói épületbe hatolva, erőszakkal fogják azt maguknak megszerezni.

E megállapodásukhoz képest a munkások május 2-án nagy tömegbe verődtek össze a főtéren. És mert a rendőrbiztos a tömeges gyülekezést nem akarta megengedni, zajongani kezdtek. Növelte izgatottságukat az is, hogy egy földes gazda az útdadó miatt egyes munkásokkal szóváltásba bocsátkozott, a miért úgy ötet, valamint a csillapítólag közbeszóló csabai nagy gőzmalomtulajdonost, egy ennek segítségére siető mészárossal együtt, tetteleg bántalmazták.

Ily előzmények után bizonyos Nagy (Krekács) Mihály kezdeményezésére a szolgabírói hivatal felé indultak, de útközben a főszolgabíróval találkoztak. Rövid szóváltás után úgy őt, valamint a vele volt rendőrbiztost földre teperték s rajtuk súlyos testi sérelmeket ejtettek.

A zavargásoknak a gyakorló térről- futó lépésben előjött katonaság vetett véget, mely az ellenszegülőket fegyvertusa és szuronydöfésekkel üzte szót; a zavargók közül ketten veszélyes sebet kaptak, kik közül az egyik a rajta ejtett szúrás következtében négy nap múlva meg is halt.

A zendülés főbb emberei részint a zavargások színhelyén, részint lakásaikon azonnal elfogattak

A május hó 2-án végbement csabai zavargásban, a fennebb említettekén kívül, még 5 rendőr és egy katona szenvedett súlyosabb sérülést, s 8 katona kapott ködobálástól származó könnyebb zúzódást.

A remény, hogy a május 2-án történtek után a zavargók csendben maradnak s hogy a zavargás teljesen elfojtatott, nem valósult, mert már másnap, május 3-án, vasárnap az isteni tisztelet után a Jamina nevű külvárosból mintegy 200 főből álló tömeg, különösen asszonyok, az elfogott főkolompások rokonai, a városháza elé vonult s a letartóztatottak szabadon bocsátását követelte. A városháza udvarán elhelyezett gyalogsági század a kapu előtt állt a tömeg feltartóztatására.

A községi bíró és később a Gyuláról kiküldött vármegyei főjegyző az erkélyről beszéltek a néphez s békés hazatérésre intétek a lázangókat, de azok kijelentették, hogy addig nem távoznak, míg elfogott társaikat ki nem adják nekik.

A tömeg folyton nőtt, de a laktanyából előjött 750 katona, egy vezérőrnagy vezénylete alatt, a lármázó és fenyegető tömeget, szuronyszegezve lassú előrehatolással hátrálásra bírta, mely azután minden nagyobb ellenállás nélkül szétoszlott. Ekkor sebesülés nem történt. A lármázók közül többen ismét elfogattak.

Békés vármegyében a munkás zavargások kitöréseit katonaság segítségével tehát sikerült ugyan egy-két nap alatt elfojtani, de bizonyos forrongás a szeghalmi járás kivételével, a megye egész területén folyton észlelhető volt. A földbirtokosok, a földes gazdák és ezek képviselőiben a gazdasági egylet nyugtalankodtak és aggodalommal néztek a nagyobb mezei munkák, különösen az aratás elé. Maga a vármegye sem volt az iránt megnyugtatta, hogy ha az egyes községekben elhelyezett katonaság onnan távozik, vagy hacsak a munkás összejövetelek továbbra is megengedtetnek, vagy bármely alakban csak megtörtetnek is, nem fog-e az egész idei termés tönkre menni. Az ebbeli nyugtalanságnak a kormány előtt ismételve kifejezés adatván, ez nem tudta felelősségével megegyeztetni azt, hogy a dolgok tovább fejlődésének szabad folyást engedjen. Azért sietett a kormány a volt békésvármegyei főispánnak, a ki kormány-biztos kiküldését szintén szorgalmazta, de terhes feladataira maga vállalkozni nem volt hajlandó, felmentésével Eeiszig Ede Vasvármegye alispánját Békésvármegye főispánjává és egyúttal a munkás-zavargások megszüntetése céljából rendkívüli hatalommal ugyanoda kormánybiztossá kinevezni.

A kormánybiztos-főispán rögtön elfoglalván állását, idő vesztegetés nélkül igyekezett a helyzetről kellő tudomást szerezni magának. Erélylyel, tapintattal és belátás mellett odaadó fáradszatlan tevékenységgel fogván a nagy munkához, csakhamar kénytelen volt tapasztalni, hogy itt egy rendkívüli erélylyel szervezett szétágazó munkás-szövetséggel van dolga. A munkás körök, habár alapszabályaik jóvá nem voltak még hagyva,

tényleg működtek, a mennyiben a szociálista szellemű iratokat százával, ezrével terjesztették, mi által mind jobban izgatták a népet, mely azoknak tartalmát legnagyobb részt félremagyarázta. Ezen kívül azon határozott célra működtek az egész vármegyében, hogy aratási munkákat senki se vállaljon, az engedékenyebb és békésebb szellemű mezei munkásokat pedig megfélemlíteni igyekeztek. A körhelyiségekben tartott, de betiltott tanácskozások azután kivándoroltak a korcsmákba, az utcára, az országutakra, sőt végre a fürdőkbe is, hol a paraszt szociálista elvtársak egybegyűltek, hogy összebeszéléseiket tovább fűzhessék. A cél egy nagyszerű strike rendezése volt egész Békésvármegyében és pedig közvetlenül az aratás előtt. Erre, mint a munkabér felemelésének leghatályosabban alkalmazható módjára, budapesti szociál-demokraták oktatták az orosháziakat, kik általában fürge, mozgékony, leleményes és vállalkozó szellemű emberek lévén, igen jó tanítványoknak és később buzgó és hathatósan működő apostoloknak bizonyultak. A kormánybiztos tehát első teendőjéül azt ismerte fel, hogy ezt a strike-ot megakadályozza, mert annak a mezőgazdaság terén az egész évi termés betakarítása alkalmával és pedig a munkaadók és a munkások érdekeire egyaránt sokkal pusztítóbb hatást kellett tulajdonítania, mint ugyanott máskor, vagy a hol rendszerint szokott alkalmaztatni, az ipar terén bármikor. Az eredmény megmutatta, hogy a kormánybiztos működése célszerűen volt intézve, mert nemcsak újabb zavargások nem voltak sehol, hanem a folyó évi takarás Békésvármegye egész területén simán, minden nagyobb baj nélkül folyt le.

Csanádvármegyébe a munkás-mozgalom első szálai Békésből május hó első felében terjedtek át. A kezdet e részben a kovácsházi járásban volt észlelhető, hol munkás-gyűlés tarthatása iránt kérelem adatott be a szolgabíróshoz. Egy ily munkás-gyűlés a főszolgabíró által meg lőn engedve, s az május 10-én mintegy 400 munkás részvétele mellett hatósági ellenőrzéssel s a fegyveres erő készen tartásával meg is ejtett. E gyűlésen semmiféle aggasztó jelenség nem merült fel. gyanazon időben Mező-Kovácsháza és Református-Kovácsháza községekben észleltettek mozgalmak, de ezek is minden

fenyegetőbb jelleget nélkülöztek. A hatósági intézkedések e járásban sikeresek voltak, mivel habár ott is mutatkozott a munkások között némi ingerültség, aggasztóbb jelenségek többé nem fordultak elő.

A mozgalom azonban hirtelen átcsapott az említett járás területéről a szomszédos battonyai járásba.

Megjegyzendő, hogy a június 21-iki battonyai véres zendülést a legkisebb előjel sem előzte meg. Daczára azonban ennek, bizonyos elővigyázati rendszabályok itt is alkalmaztatnak a megyei hatóság által. A battonyai járásban a munkás mozgalom első tünete Marczibányi Dombegyháza községben jelentkezett, midőn több mezei munkás a községi jegyző előtt különböző és sorsuk javítására célzó követelésekkel lépett fel. Ezen eset a megyei hatóság tudomására jutván, a battonyai szolgabíróság utasítva lőn az által, hogy a mozgalmat éber figyelemmel kísérje, s igyekezzék oda hatni, hogy tapintatos és erélyes közreműködés mellett a legkisebb zavargás is elkerültesse. Utasított továbbá, hogy járása területén minden gyülekezést tiltson be és intézkedjék, hogy szükség esetén megfelelő karhatalom álljon rendelkezésére; maga a megyei hatóság pedig a katonaság és csendőrség parancsnokságainál megtette a kellő lépéseket. A főszolgabírák általában utasítottak, hogy járásait hetenkint legalább egyszer utazzák be, s a mozgalom észlelése és az izgatók kipuhatolása végett látogassák meg a községeket és nagyobb gazdaságokat, feladatukká tétetvén, hogy ilyen alkalmak idején a munkásokat kellő tapintattal megnyugtathatni, rendes foglalkozásukhoz visszaterelni igyekezzenek, a békétlenkedőket pedig sikertelen felhívás esetén nyomban tartóztassák le. Főleg az ajánlott figyelmebe, hogy az izgatókat kipuhatolni s a megfelelő rendőri előnyomozás útján a kir. bíróságoknak átadni törekedjenek. Intézkedés tétetett az. iránt, hogy ezen rendelet megfelelő végrehajtása tekintetében a községi előljáróságok kellőleg kitaníttassanak, a munkások közt közkézen forgó budapesti és aradi izgató nyomtatványok haldéktalanul beszedessenek, s ennek biztosítása céljából a gyanús egyéneknél házkutatások tartassanak. Végül a nagyobb gazdaságokban hetenkint kétszer őrzáratok rendeltettek el, hogy

az őrsvetők a munkások, magaviseletéről észleleteket és azok eredményéről a szolgabíróknak jelentést tehessenek. Ezen intézkedések eredménye az lön, hogy sok községben magyar és tót nyelvű nyomtatványok, a budapesti » Népszava «-nak, az aradi »Közjóiét«-nek, e különféle kiáltványoknak igen nagy száma foglaltatott le. Kevermesen egy aradi szocialista czipészsegéd fogatott el, a battonyai kir. járásbírótság azonban őt szabadon bocsátotta, holott a megyei hatóság véleménye szerint az általa terjesztett röpiratok az államfő, a vallás és társadalom elleni állásfoglalásra izgatták a népet. E miatt az igazságügyi minisztériumhoz felterjesztés is intéztetett a megye által. Nem volt ezen kívül gyanús jelenség észlelhető sehol sem, azért a felsorolt rendelkezések szigorítása a megyei hatóság előtt sem látszott szükségesnek.

Es ily közvetlenül aggodalmat nem keltő helyzetben ütött ki a zendülés Battonyán, éppen a járás székhelyén, hol eddig semminemű előjel nem tapasztaltatott. Maga a zendülés, a bünyfnyítő vizsgálat és tárgyalás eredményével egybehangzó hivatalos jelentés szerint, a következő módon folyt le: Junius hó 21-ikén, vasárnap reggeli 9 órakor Battonyán, a piactéren minden látható előzmény nélkül, a munkások csoportosulni kezdtek. Egy Pakurár Mitru nevű battonyai lakos az egybegyűlt csoporthoz a mezőgazdasági munkások követeléseire vonatkozó izgató beszédet tartott, miközben a városi biztos oda ment és nevezettet letartóztatta. Erre a munkások tömege a főszolgabírótól, ki e közben a városházához érkezett, erélyesen követelte a letartóztatott szabadon bocsátását. Tekintettel azon körülményre, hogy a lázongó tömeg folyton növekedett, a hatóságnak rendelkezésére pedig a városházán csupán 5 csendőr állott, a szorongatott főszolgabíró, súlyosabb következmények megelőzése szempontjából, tanácsosabbnak vélte Pakurárt szabadon eresztetni. A lázongó tömeg erre kissé lecsillapult, azonban újra tömörülván, kiabálások, fenyegetések között megtámadta a városházánál együtt levő hatóságot, követelvén attól, hogy adja ki a kormánynak azon határozatát, a melyben robot, dézsma és uzsora el van törölve, értvén a robot és dézsma alatt a kukoricza-földek után szokásos szolgálmányokat, illetve

természetben adni szokott járulékokat. Midőn felvilágosítottak, hogy ilyen kormányrendelet nincsen, követelték a hatóságtól hogy haladéktalanul egy kérvényt szerkeszsenek a miniszterhez melyben a munkás nép ezen kívánságának kifejezést adjanak.

Itt meg kell jegyezni, hogy nemcsak Battonyán, hanem az Alföld e részének minden községében a munkás nép között azon balhiedelem van elterjedve, hogy a király és a miniszter az ő kívánságait teljesíti, azokat csak a szolgabírák ellenzik, minélfogva az izgatás első sorban a főszolgabírák személye ellen irányú.

Mialatt a városházánál ezek történtek, a lázongó nép már a kérvény megírásával sem volt lecsillapítható, a városház kapuján berontott és a folyosóig hatolt előre, hol őt fegyveres csendőr tartóztatta fel azt. Itt azonban a zavargók mindinkább rakonczátlankodni kezdettek. Egy közülök bottal az egyik csendőr fegyverére ütött és kezét megfogta, egy másik csendőrt szemén ütöttek, mire a csendőrök tettelegesen bántalmazás folytán saját szabályaik értelmében tüzeltek. Kettő a lázongók közül azonnal halva rogyott össze, a harmadik, ki szintén meglövetett, futásnak eredt, azonban sebeiben még az nap délután meghalt, a negyedik fején kapott lövést s azóta szintén, elhalálozott. A csendőrök összesen hét lövést tettek. Azon lázadók, kik a csendőrök lövései folytán meghaltak, kivétel nélkül rossz hírben álló munkakerülő battonyai lakosok voltak.

A lövések megtörténte után a csendőrök a zendülőket a városházából kiűzték, a kapukat bezárták, de a dühöngő nép akkor sem oszlott szét teljesen. Mindez a délelőtti órákban történt. Délután 2 óra körül a zendülők nagyobb számban csoportosultak a városháza előtt, melyet a főszolgabíró, szolgabíró, jegyző, bíró és esküdtek reggel óta már csak azon okból sem hagytak el, mivel az egyetlen fegyveres erő, t. i. a csendőrség, itt volt csoportosítva.

A zajongó tömeg délután 4 óra tájban, főleg az asszonyok által felizgatva, újból megtámadta a városházát, a bentlevő hatósági személyeket szidalmakkal, fenyegetésekkel illetve, a városház minden ablakait bezúzta, magát a városházát fel-

gyűjtással fenyegette, sőt délután 5 órakor, midőn az aradi vonattal katonaság nem érkezett, a lázongó tömeg vérszemet kapott és a városház kis ajtaját kezdte el döngetni. Szóval a városházán bentlevő hatósági személyek helyzete már-már válságossá lőn annak következtében, mivel a főszolgabíró részéről még a délelőtti órákban sürgönyileg kért katonaság csak esti $\frac{1}{2}$ 8 órakor érkezett a helyszínére. A zendülő tömeg még a katonaság megérkezése után is lármázott és csak akkor oszlott szét, midőn a lázongók közül a legmakacsabbak letartóztatva lettek, Ekkor azonban minden elcsendesült, a lakosság nyugodni ment és a vizsgálat kezdetét vehette.

A helyszínén megjelent alispán által még vasárnap este intézkedés történt, hogy a gyorsvonattal megérkezett csendőrök szakaszokra felosztva, egész éjjel át a város utczáin czirkáljanak, továbbá, hogy a katonaság részéről a fenyegetett közhe-lyek u. m. városház, szolgabírói és járásbírói lak, adóhivatal és posta őrcsapatok által biztonsági szempontból megszállva tartassanak.

Intézkedés történt, hogy a kiválóbb izgatók még azon éjjel letartóztassanak.

Ekképen a rend teljesen helyreállván, a további eljárás a kir. bíróságnak engedtetett át.

Ezután a fennebb említett óvrendszabályok a lehetőség határain belül még szigorítottván, a megye minden pontja kellő számú katonasággal láttatott el. Az előljáróságok az aratás ideje alatt úgy szólván folytonos készenlétben tartattak. És azon remény, hogy ily elővigyázat mellett a nagy munka alatt a békés foglalkozást semmi sem fogja megzavarni, csakugyan valósult is.

Végül a tényállás előadásának teljessége végett fel kell még említenem, hogy némi munkás-mozgalom Aradvármegyében is volt észlelhető. Az aradi rendőrség ugyanis a szociál-demokraták üzelmeinek a város területén nagyon sarkában levén, azok a megye területére tették át működésük színhelyét, ott azonban a megyei hatóság vette őket szemügyre, azért valami nagy dolgot nem is csinálhattak. Ezek közül is többen lőnek letartóztatva és a vizsgálóbíró által kihallgatva. Ügyök

jelenleg az aradi kir. törvényszék előtt van. Aradvármegyében nem felizgatva, hanem mint megbízható szavú és ítéletű megyei főhivatalnokoktól tudom, valóban súlyos anyagi helyzetők által hajtvá, egyes, különösen kincstári telepes, községekben szintén mozogtak a munkások. Névszerint a meggyes-bodzásiak egy küldöttsége járt május hó közepe táján az eleki főszolgabírónál, kitől arra kértek engedelmet, hogy népgyűlést tartassanak, melyen sérelmeiket kívánták megvitatni és a miniszterhez felterjeszteni. A főszolgabíró oda nyilatkozott, hogy a népgyűléssel célzott nem érnek, hanem panaszait adják elő a községi jegyző előtt, ki azokat írásba foglalván, terjessze be hozzá. O majd gondoskodni fog, hogy az az illetékes felsőbb helyre eljusson, annak pedig jóakarataról biztosította a kérelmezőket. Ennek a beszédnek nagyon kedvező hatása volt. A küldöttek a gyűlés megtartásának eszméjétől elállottak, kijelentvén, hogy céljuk nem más, mint hogy sanyarú helyzetükön segítve legyen s ezt ők is inkább békés utón tartják elérhetőnek. A vármegye alispánja is kinn járt azután és azt tapasztalta, hogy e nép békés, de csakugyan nem volt munkája és a mi volt is, annak feltételei igen terheseknek mondhatók. Meg kell még említenem, az aradi »Közjólét« című lap, miután megjelent 10 számával oly rombolólag hatott a vidéken, mintha dynamit lett volna, be lőn szüntette, mivel a hatóságok nagy későn s erre is a közönség köréből figyelmeztetve, észrevették, hogy még óvadéka sincsen. Szerkesztője és főbb terjesztői azután szintén vizsgálat alá vonattak.

II.

A tények ezen talán kissé részletes előadása után, de a mire felfogásom szerint azért volt szükség, hogy a következők biztos alapjául szolgálhasson, áttérek most arra a kérdésre, hogy mik voltak tehát ezen sajnos mozgalom valódi okai? Váljon a szocialisticus izgatások rovására írandó-e az egész szomorú eredmény, vagy ha nem, mi része van abban a munkások által felpanaszolt sanyarú helyzetnek, mely mellett szerintök részint kizsákmányoltatván, részint a munka alkalmától általában megfosztatván, nem tudnak megélni. A lehető legnagyobb elfogulatlansággal kívánok ezen kérdéshez hozzászólni, a mi nélkül épp oly kevésbé lehet a valóságot kideríteni, mintha valamely állapot összes ténykörülményeinek ismeretével nem birunk. Engem például vizsgálódásom közepett a legcsekélyebb mértékben sem feszélyez azon általán hallható nézet, hogy mikép lehetséges a munkások tömeges nyomoráról beszélni az ország tejjel-mézzel folyó kánaanján, az alföldön, hol oly kedvezők a termelési viszonyok, hogy a munkások bajai összehasonlítva a felföldi és erdélyi viszonyokkal csak képzeletiek lehetnek. Ez, felfogásom szerint, nagyon kényelmes elintézése a kérdésnek. Hisz voltakép ez annyi lenne, mint annak tagadása, hogy gazdag városban nem léteznek szegény emberek, holott tudjuk, hogy a pauperizmus sokszor a gazdag helyeken a legnagyobb. Tüzetesen kell tehát vizsgálni a helyzet részleteit, hogy elfogadható eredményhez juthassunk. Ezt igyekeztem tenni én is, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy nemcsak az alföldtől távolabb élők, hanem igen sokan olyanok is, a kik egész életüket ott töltötték, a nyilvánvaló tényeket nem képesek vagy nem akarják látni. Ezek ugyanis a jelenkort a távolabbi és közelebbi múlt szemüvegén nézik. Nem veszik észre,

hogy mint általában a lakosság, úgy különösen a munkás nép is összes viszonyaival nagy átalakuláson ment keresztül. Nem ragadja meg figyelmüket, hogy ez a nép már nem oly alázas, nem oly igénytelen, mint ezelőtt volt. Azon utolsó néhány évtized, mely alatt a kötelező iskolalátogatás, az általános hadkötelezettség, a közlekedési eszközöknek nemcsak rendkívüli javulása, de példátlan olcsósága is behozatott, szükségkép átalakítólag hatott a munkás népre is, mely megismerte a világot saját emberi méltóságát, megismerte és talán egyszer-mászor meg is ízlelte a polgárosultabb élet előnyeit és élvezeteit. Eljutott odáig, hogy mint a serdült ifjú a munkaadó, vagy hatósági személyek tegezését már általában rász néven veszi, s a meghunyászkodás helyét nála az önérzet bizonyos mértéke foglalta el. Látja e nép a katonaságnál, hogy szegény és jómódú között nincs személyválogatás. S midőn haza megy és tapasztalja, hogy a két-három telkes paraszt-gazda mily megvetéssel és fölényvel bánik vele s a hozzá hasonlókkal, feltámad benne annak tudata, hogy közte és munkaadója között az egész különbség abban a néhány vagy legfeljebb néhány száz hold földben rejlik. A munkás nép sok helyen, és éppen a leggazdagabb vidékeken, nem is elégszik már meg régi rongyaival, hanem épp oly viselete van, mint a gazdának, kiktől azokat ünnepnapokon ruházatukról megkülönböztetni nem is lehet. Akárhányszor azon feleletet kapja a paraszt gazda a nála szolgáló katonaviselt bérestől vagy napszámostól, midőn parancsoló hangon adja ki rendeleteit, hogy »szolgáltam én különb urat is kendnél!« Szóval az alsó munkásnép lelkiállása és világnézete nagyot változott, igényei és szükségletei tetemesen fokozódtak, keresete pedig, ha általában javult is, ezzel lépést nem tartott, sok helyen pedig nem is javult, sőt hanyatlott. Es itt az összehasonlítható időpontokat ismét rosszul választják meg azok, kik a helyzetet felületesen ítélik meg. Nem szabad harmincz-negyven esztendőre visszamenni, mert hiszen, a kik annyi évvel ezelőtt munkások voltak, azok vagy már nem is léteznek, vagy nem számot tevő munkások többé. Tovább 10-15 évnél a munkás nép helyzetének megbírálásánál vissza menni nem helyes. Az pedig kétségtelen, hogy sok mindenféle ok folytán

a magyar mezőgazdaságnak és vele a mezőgazdasági munkás osztálynak helyzete is ez idő alatt határozottan romlott. Nem vehetem a kivételes gabona árakkal dicsekvő jelen évet irányadóul e részben, de egész tavalyig a jelszó már több, mint egy évtized óta az olcsó termelés volt. A földművelő érdeke odairányult, hogy mennél többet mennél kevesebb költséggel állítson elő. Tehát a priori is bebizonyítható, hogy ebben a verseny-küzdelemben a mezőgazdasági munkások létfeltételei a dolog természete szerint nem javulhattak. Bajos lenne ezt általános érvényű számokkal kimutatni, mert a munkabérre vonatkozó azon adatok, melyeket például a községi előljáróságok útján a kereskedelmi és iparkamarák gyűjtenek, a felvételeknél tapasztalt önkényesség, felületes eljárás és a részletezés teljes hiánya miatt, inkább félrevezetni, mint útbaigazítani alkalmasok. E mellett tény, hogy a munkabér az alföldön meglehetősen hullámzik s az a terméstől, a rendkívüli munkák mennyiségétől és más hasonló kiszámíthatlan körülményektől függ, a mint általában az alföld termelési viszonyai épp oly mértékben bírnak hajlandósággal a végletekre, mint a mivel össze is függ, megbízhatatlan éghajlata. De vannak bizonyos támpontok minden vidéken, melyek ismerete mellett megérthető az, hogy éppen a jelen év tavaszán volt a mezőgazdasági munkás nép alkalmas és hálás talaj az izgatók számára.

Békésmegyében például még csak néhány évvel is ezelőtt a földmunkások a vízszabályozások befejezésénél, a töltések szélesbítésénél és magasításánál, továbbá az egyes fenyegetett nagyobb helyek közgátjainak létesítésénél nagyon keresettek voltak. Az ilyen kubikosnak nevezett munkás naponként 4-5 forintot is szerzett. E jó kereset a különben is életerős és kiadó táplálékra utalt népet hozzászoktatta a jobb életmódhoz. Asszonyaik meglehetősen kényelemben éltek és szélesebb munkás körökben ismertették meg az ott eddig szokatlan jólétet. Midőn a földmunkák Békésben nagyobbrészt megszűntek, ez a munkás osztály máshova ment hasonló busás keresetet hajhászni, de azt nem találván meg ott sem, mivel, a munka öregbült kínálata a munkabért lenyomta, visszajött, s részint a napszámók, részint a harmados tengerit művelők számát szaporította.

Ez a jelenség itt most csak ismétlődött, mert az már évekkel ezelőtt szintén észlelhető volt. És érdekes, hogy a kukoricza felesek és harmadosok által teljesítendő szolgálmányok és fizetendő járulékok, nevezetesen a termés felén vagy harmadán felül a föld tulajdonosának vagy bérlőjének holdanként adandó 1-3 forint, néhány csirke, vagy liba, zsák, szántás, bizonyos számú keresztbehordás vagy a behordásnál, cséplésnél leszorgálandó egy vagy több napszám, szóval, a mit a nép a tengeri műveléssel kapcsolatban általán uzsorának vagy robotnak nevez, mintegy 15 éve honosított meg Békés megyében az akkor is megszorult kubikosok által. Ugyanezen szolgálmányok és járulékok Arad és Csanádvármegyében már ember emlékezet óta léteznek, csakhogy ezelőtt a feles rendszerrel voltak, most meg főleg a harmados tengeriműveléssel kapcsolatosak, a mi sok helyen a harmadost voltaképen negyedessé teszi. Ez az úgynevezett uzsora azután a harmadosok között lefolyt árlejtés következtében egyre növekedett, úgy hogy az ily munkások alig voltak képesek kijönni, sőt sokszor rá is fizettek vállalatukra. Egy barátom a nagylaki átlagos termelési viszonyok szempontjából szíves volt nekem a következő adatokat összeállítani e részben. Egy láncz földnek, mely 2400 □ ölet foglal magában, egyszeri megkapálásához kell hat napszám 60 kr-jával, a mi egyenlő 3 frt 60 krral, a másodikhoz ugyanannyi 80 kr jávai, ez tesz 4 frt 80 krajczárt, a törés, fosztás, szárvágás, kötés és az összehordás ismét annyi t. i. 4 frt 80 kr., ehhez jönnek még az uzsorának nevezett teljesítmények, nagyon mérsékeltén számítva 1 frt készpénzben és 80 kr. értékű egy pár csirke. A munkás tehát e szerint áldoz 15 frot. Ebbe még a sok helyen általa fizetett csöszbér sincs befoglalva. Középszerű évben terem egy lánczon 10 köből morzsolt kukoricza, ebből jut a harmadosra $3\frac{1}{3}$ köből, és miután ezt rendesen négy forintjával számíthatja, kap 13 frt 33 krt., tehát ha azon előnyét nem tekintjük, hogy ő is mint napszámos dolgozhatott a kapálás és törés idején, vállalata 15 frtnyi kész kiadása mellett voltaképp veszteséggel jár. Igaz, ezzel szemben a földbirtokosok azt mondják, hogy ők meg jobban járnának, ha a tengerit egészen házilag mívelnék, és ezt csak azért nem teszik,

mert így kényelmesebb nekik, kevesebb gondjuk van a munkásra és az ellenőrzésre. Azt is felhozzák, hogy hiszen a harmadosok önként ajánlják fel az általam részletezett munka feltételeket, s ha egy elmegy, van helyette száz. Sőt sok esetben még jótéteményként fogadják a tengeri földet így is, mert más szomszéd falusiak a gazdára még előnyösebb feltételek mellett volnának hajlandók vállalkozni. Hát íme itt egy csattanós bizonyíték a mellett, hogy az alföldön is szélesebb körben vannak nehéz munkás viszonyok. Mert hiszen nem arról van szó a jelen esetben, hogy közadakozásra szorult szegénység uralkodik, hanem hogy a munkásnak termelési viszonyai súlyosak. És erre az imént felhozott bizonyítékot nekem az alföld nem egy, hanem számtalan munkaadója említette fel, mint ellenvetést arra, hogy a munkás általuk kizsákmányoltatik. Én ezzel a munkaadókat nem vádolom, de a tény, melyet maguk hoztak fel, a helyzet megfelelő jellemzése végett nyomatékmal kívántam megállapítani.

De ezt a helyzetet nagyon félre ismerné az is, a ki még a következő körülményeket tekinteten kívül hagyná. Az kétségtelen, hogy az alföldnek éppen azon vidékén, a hol a munkás mozgalmak észlelhetők voltak, az utolsó tíz év óta tetemesen szaporodott a lakosság. Békésvármegyében általában a szaporulat 12,25, Csanádvármegyében pedig az 19,87 százalékot tesz. A békésvármegyei szaporodás példátlanul nagy volt az orosházi járásban, mert ha maga a székhely csak 11 százalékkal gyarapodott is, az egész járás ezen számaránya 19'8, tehát kevés híján 20%-ot tesz. Vannak azonban itt községek, melyekben munkás-mozgalom szintén volt, a hol a szaporulat sokkal nagyobb. Így például Szabad-Szt.-Tornyán 51%, Sámsonban 39,07%, Csorváson 34,94%, Nagy-Szénáson 21,72%, Bánfalván pedig, ha kisebb is, ele még mindig igen jelentékeny, 16,12%, volt a gyarapodás. Ez utóbbi helyen, hol igen kicsiny a lati fundiumok által összeszorított határ, a községi pótdadó 82%-ra emelkedik fel. Az említett többi községek határában szintén igen kedvezőtlenek a föld megosztásának viszonyai. E községeket annak idején az illető uradalmak alig számbavehető külsőséggel főleg azért telepítették, hogy népességükben munkások-

kal rendelkezzenek. E telepek lakosai tehát megszokták az őket telepítő uradalmakat oly területeknek tekinteni, a hol nekik joguk van a munkához. S ennek akkor, midőn feltételeiket az uradalmak nem voltak hajlandók elfogadni, hangos kifejezést is adtak. Midőn az még sem történt meg, el voltak keseredve és csak egy szikrája kellett az izgatásnak, hogy felzaklatott szenvedélyeik lobbot vessenek. Az orosháziak pedig értenek a nyugalanság keltéséhez. Maguknak valóban kevés okuk van a nyugalanságra, mert a föld megosztása nem kedvezőtlen határukban, de az is bizonyos, hogy már régente nagyon terjeszkedő nép voltak, mert hiszen Bánfalva, N.-Szénás, Szabad-Szt.-Tornya, az aradmegyei Fazekas-Varsánd és részben Csorvás az ő gyarmatuk. E népnek továbbá igen nyílt esze, és vállalkozó szelleme van. Orosháza a maga 20,000-nél számosabb lakosságával máig is falu, mert kiszámították, hogy ez reájuk nézve előnyösebb. Helyi büszkeségüket tehát alárendelték a kimutatható haszonnak. Az így meg nem tartható néhány országos vásárt 52 heti piacczal pótolják, melyek azonban felérnek egy-egy sokadalommal. E nép különben már 1848-ban és a régibb képviselő választások alkalmával, például 1869-ben is megmutatta, hogy zajongani, féktelenkedni igen, de bármiféle tekintély előtt meghajolni nem szeret. Az említett évben minden mértékletet félre tettek, s az értelmiség már akkor elvesztette befolyását felettük. Azóta is sok minden történt, a mi önállóságukban őket megszilárdította. Nekik a leghatározottabb függetlenségi jelölt is limonádé ízű beszédet tartott, azért az antisemitismushoz fordultak, mely itt ülte legnagyobb diadalát az alvidéken, s ma is itt virágozik még legjobban. Ok voltak a szocialismusnak is első hirdetői és terjesztői Békésvármegyében, a hol csaknem minden községben munkáskör alakítására buzdították a népet. Ok érintkeztek a budapesti intézőkkel, a kik látogatásaikat nem is késtek viszonzni. Végre ők voltak azok, a kik azt Békés-Csabára is átültették. Különösnek fog első pillanatra feltűnni, hogy a tősgyökeres magyar orosháziak a békés-csabai tótokra, a kik magyarul úgy a hogy beszélnek ugyan, de az általuk a főszolgabírótól oly lázasan követelt alapszabályok valódi értelmének tudatával

hiányos nyelvismeretük folytán nehezen bírtak, miként gyakorolhatnak ily jelentékeny befolyást. Ennek a történelmi fejlemények azonban nagyon kielégítő magyarázatát adják. Oroszáza ugyanis Békésvármegyének legifjabb nagy községei közé tartozik és 1744-ben főleg tolnamegyei magyarokkal lön újonnan benépesítve. Dunántúli otthonukban, Zombán, ágostai evangélikus hitvallásuk miatt a földes úr által szorongatva, elhagyták falujokat és a Dunán és Tiszán átkelve, Békésmegyébe jöttek, hol ügyvivőik báró Haruckern Ferencztől, a nagy telepítő fiától, a megfelelő nagyságú szántóföld és legelő terület mellett a vallás szabad gyakorlását is megnyerték. Az ügyvivők erről hírt adván a zombaiaknak, azok nagy számmal költöztek át, de Oroszázán még semmijök sem levén, a velük egy vallású békés-csabai tótok jószívvel felajánlott vendégszeretetét közel egy évig vették igénybe. Még ezen időből maradt fenn a szívélyes baráti viszony a csabaiak és orosháziak között, melyet úgy fűztek tovább, hogy a tótok gyermekeiket cserébe adták magyar szóra Oroszázára, a honnan egy magyar fiút kaptak időlegesen helyébe. Ezek voltak a csabaiak nyelvmeserei és Haan Lajos szerint innen van, hogy a csabai tót barátságos viszonyban él az orosházi magyarral, mint a herényi, komlósi és szarvasi tóttal. Ritkán esik Csabán nagyobb gazdánál lakadalom, temetés, sőt disznótör, hogy ott az ember orosházit ne látna. Az orosháziak tehát ezen ősi vendégbaráti viszony alapján könnyen hozzáfértek a békés-csabaiak szívéhez, a kiknek viszonyai a legújabb időben csakugyan úgy alakultak, hogy az ezek által teremtett nyomott hangulat nagyon alkalmassá lön a szocialisticus mótely befogadására.

Ilyen ok volt első sorban az, hogy a múlt év kevés keresettel kínálkozott a munkás népnek, a tengeriből, mely pedig a munkás osztályra nézve itt is nagyon fontos czikk, alig termett valami. Ehhez járult a hosszú és gazdasági munkák végzésére alkalmatlan, havas és felette hideg tél. A különben is kevés keresetet nyújtó tavaszelő kenyér és munka nélkül találta a nép egy részét, különösen azt, mely a munkában válogatni szokott. A munkabér Csabán elég jó, de baja, hogy nemcsak az egyes hónapok, hanem a különböző évek szerint

is meglehetősen hullámzik. Rendes viszonyok között a napszám Januártól márczius végéig 40-60 krt, áprilistól júliusig 60 kr.

– 1 frt. 20 krt, júliustól augusztus végéig 1 frt 20 kr.

– 1 frt 50 krt, szeptembertől az év végéig 60-40 krt tesz.

Az átlagos férfi munkabér ellátás nélkül 1886-ban 80 kr., 1887-ben 1 frt 25 kr., 1888-ban 1 frt 03 kr. volt. Az aratás ideje alatt középtermés mellett egy férfi arató rendszerint keres 5-7 mm. búzát, 1-3 mm. árpát, 1 mm. zabot és 3-4 heti időre ekkor kenyérnek valót, főzeléket, szalonnát és sót is kap. Ha tehát a viszonyok egyenletesek volnának, éppenséggel nem panaszkodhatnék a csabai munkásnép keresete ellen. El kell ismerni, hogy e kedvező helyzetét meg is tudja becsülni. E nép szorgalmas, takarékos, békeszerető, duhajkodásra nem hajlandó, az iszákosság annak körében nincs elterjedve. Évek telnek el, míg az utcán egy részeg embert láthatni. Csupán családi körben feledkeznek meg néha magukról, de ott is csak az újabb nemzedék. Legnagyobb baja a csabai népnek, hogy fejlődő anyagi jólétével nem tart lépést értelmiségének fejlődése. E tekintetben a 32 városi és 10 tanyai iskola daczára nagyon sok a kívánni való. Ennek magyarázata némileg a nép jellemében is, de szerintem főleg abban található meg, hogy az ő romlott és szegény tót nyelve, melynek meglevő csekély irodalma bizonyára méreg lenne neki, nem alkalmas közeg arra, hogy a világgal lépést tarthasson, magyarul pedig, ha beszél is, nem tud eléggé. Ezt én annál nagyobb bajnak tartom, mert ily körülmények között, nem lévén képes higgadt, józan eszének útmutatásai szerint a maga lábán járni, sokkal könnyebben félrevezethető mint különben lenne. Már pedig félrevezethető eleme szaporodó munkás népében, a mint a tapasztalat is mutatja, kétségkívül van. Nem is lehet, hogy egy 34,000-nél több lakossal bíró paraszt város, a hol az úgynevezett gazdák egy erős és gyarapodó olygarchiát képeznek, melynek aránylag kevésbé de vagyonosodó tagjai a gyengébbeket nem engedik földhöz jutni, hanem bármibe kerüljön is, maguk veszik meg, mondom, nem is lehet, hogy az ily községben tömeges munkás-osztály ne létezzék és ne fejlődjék. De mielőtt az agrár-kérdés tárgyalásába bocsátkoznám, fel kell még egy

jelentős rendkívüli körülményt említenem, mely B.-Csabán a kedélyeket elkésérette. És ez a b.-csabai népbank országszerte oly nagy feltűnést és megbotráncozást keltett bukása. En-y 70000 frt. alap- és tartalék tőkével bírt intézet veszteségei körülbelül 700,000 írtra rúgtak, mely összegben sok szegény munkás ember takarítmányai is benn foglaltatnak. Ezen bukás oka az évek hosszú során át folytatott sikkasztás és könyvhamisítás volt, melyet az intézet hivatalnokai követtek el, igazgatói és felügyelői pedig egész mostanáig sem tudtak felfedezni. A népbank két hivatalnoka, midőn a baj kiderült, öngyilkossá lón, egy azóta a börtönben ül és elrejtett tetemes magánvagyonáról nem akar felvilágosítást adni. Ehhez járult, hogy az a törvényszéki bíró, a ki a népbank ügyében a vizsgálatot vezette, midőn kiderült, hogy mint alügyész másutt pénzbeli rendtelenségeket követett el, és midőn B.-Csabán minden szegény embernek szeme reá volt függesztve, szintén föbelötte magát. Ki venné ily körülmények között rossz néven egy értelmileg különben is elmaradott néptől, ha elhisz minden roszt az urakról, ha az úradó minimumát, melyet zsellérnek és kis földes gazdának egyaránt kell fizetni, az urak hamissága folytán elveszett városi pénzek megtérítése végett behajtott járuléknak tekinti, és ha nyomja valami, a mit a viszonyok fejlődése hozott nyakára, azt is az úri osztály és a vagyonosabb paraszt olygarchia zsarnoki kegyetlenségének tulajdonítja. A lélektant el kellett annak felejtetni, a ki ily helyzetben nem talál mentséget azon nép javára, melyet lelketlen igazgatók minden módon megtévelyíteni nem fáradtak el. És azt sem szabad elfelejtetni, hogy ily mozgalmaknak a békésmegyei tótság körében már meglehetősen múltjuk is van. Szarvason 1735-ben a legelő elkülönítése következtében oly nyugtalanság támadt, hogy az formaszerinti néplázadásra vezetett. Az urasággal kötött egyezséget ekkor egyesek kifogásolták a jobbágyok érdekeinek szempontjából és az előljáróságot azzal gyanúsították, hogy meg van vesztegetve. A mozgalom eleinte titokban folyt, de azután oly mérveket öltött, hogy az elégületlenek táborába csakhamar a lakosság felét foglalta magában, A vármegye az alispán vezetése alatt külön küldöttséget menesztett ki, mely nem

boldogulván máskép a néppel, a kötött egyezséget annak szemeláltára semmisítette meg. Erre azonban a lakosság nemhogy lecsendesedett volna, hanem még követelőbbé lett. Az uradalmi tiszteket bántalmazta, a hatósági épületeket megtámadta és szembeszállott a megyei alispán által kirendelt katonasággal. A megyei békéltető küldöttség ismét kiszállott Szarvasra, de csak színleg tudta megnyugtatni a népet, mely az engedményekre csenedesebbnak mutatkozott, de vezetőit titkon felküldte a helytartótanácsához, a hol az urakat és a vármegyét bevádolták. - Igazat persze ott nem adtak nekik, hanem annak felvilágosító felterjesztésére a megye hatalmat kapott, hogy a rendet állítsa helyre. Mire azután 64 egyén elfogatott és börtönbe vettetett; de az előjáróság és a földesúr kérelmére, nehogy a lázadást újra felszítsák, csak néhány kolompost büntettek meg keményebben. - A legelő elkülönítésből azonban tíz esztendeig, 1745-ig, nem lett semmi.

Ugyanez időben a híres Peró-féle lázadásban csabai tótok is vettek részt. - Az is köztudomású dolog, hogy B.-Csabán 1846-48-ig, az úgynevezett örökváltás idején, meglehetősen elterjedt lappangó agrár-mozgalom létezett. A tót nép csendes vére tehát, ha izgattatik, szintén forrásba jöhet, különösen az alföldön, mely úgy látszik bizonyos mértékben átalakítólag hat az emberek vérmérsékletére.

És most a b.-csabai és általában az alföldi nép földszerzési szomjával kívánok a kép kiegészítése végett foglalkozni.

Általános tapasztalat, hogy Magyarországon a nép mindent elkövet, hogy egy darab földet szerezzen magának. E tekintetben az egyes nemzetiségek közt alig van különbség. És ez a földszerzési vágy még azon vonással is bír, hogy meglehetősen határhoz ragaszkodik. A parasztok főleg a maguk községének területén akarnak terjeszkedni. - Ha valahol eladó föld van, annak árát a pénzesebb emberek úgy felverik, hogy másutt két, sőt három annyit is szerezhetnének érte. így van ez az alföldek azon részén is, melynek munkásmozgalmairól most beszélnek. Nemcsak a már birtokos gazdák, hanem a zsellérek is, ha egy pár száz forinthez jutnak valamely örökség útján, vagy másként, földvételekre adják magukat. Ebbeli vágyuk

azonban nehezen teljesülhet, mert a vagyonosabb rendszerint elkapja az eladó negyed vagy nyolczad telket előlük. – Erre azután a keserűség érzete ver gyökeret a kijátszott gyengébb ember szívében, mely ezt amannak esküdt ellenségévé teszi. Ha ez azután többekkel történik meg, egy általánosabb közvélemény képződik nemcsak azok körében, a kik csakugyan képesek lettek volna vásárolni, hanem azoknál is, kik erre sohasem bírtak elegendő pénzzel. Ez a terjeszkedési vágy különösen erős Békés-Csabán. E város alig 170 éves múltja alatt már sok ízben bocsátott ki magából rajokat. így még 1753-ban 800 családdal járult Nyíregyháza, később Nagylak és Tót-Komlós telepítéséhez. Számosan költöztek ki onnan Tót-Kovácsházára Csanádban és Apatelekre Aradvármegyében. – Most legújabbán a kincstártól ugyan e megyében Meggyes-Bodzáson vettek tetemesebb birtokot, hova közülök többen vándoroltak ki. De a terjeszkedésnek ez a mértéke B.-Csabának nem elegendő, mert a rajok kibocsátásához az nagyobb mértékben volt szokva a múltban, mire annál inkább van utalva, mert a határában levő nagy birtokok részint kötve, részint igen erős kezekben vannak. Ez oka, hogy a föld ára itt 500 frtig is felmegy kataszteri holdanként, s a legrosszabb földért is megadnak 200 frtot, a haszonbér pedig 14-22 frtra rúg. Az, hogy Békés-Csabán a folyó évi népszámlálás szerint a lakosság csak 4,79%-kal szaporodott, ne ejtsen e részben senkit se tévedésbe, mert azon telepítvények viszont, melyekkel a csabaiak összeköttetésben vannak, mint pl. az általam említett csanádvármegyei községek, oly mértékben (48%-kal) erősödtek, hogy gyarapodásuk máshonnan, mint a csabaiak kivándorlása útján alig történhetett. Általában B.-Csabának, mint városnak fejlődésében bizonyos pangás állott be. Népe a sok mindenféle egészségügyi és más a közös együttlét által követelt intézkedésektől idegenkedvén, ha ki nem vándorolhat, kiköltözik. a tanyákra, hol otthonosabban érzi magát. A belterjes városi fejlődéshez nincs meg itt az érzék, a terjeszkedésnek pedig mind nagyobb akadályai vannak. – Azt hiszem azonban, hogy ily viszonyok között nemcsak Békés-Csaba él, hanem alföldi nagy mezővárosaink egy jelentékeny része is,

különösen, ha azok lakossága nem bír üzleti és vállalkozási szellemmel, mint például a makóiak, a kik zöldségeikkel Berlinbe sőt Angliába is elmennek. Nem mutathatom ki tüzetesen de oly férfiak nyilatkozata alapján, kik a viszonyokat igen jól ismerhetik Csabán, állítom, hogy ott a napszámos nép aránylag jobban szaporodik, mint a kereset. A mi különben szaporodó népesség és külterjes gazdálkodási mód mellett nem is lehet másként. Ennek a körülménynek különösen kevésbé jó évek alatt szintén lehet, mint például az idén tényleg volt is, része a munkások megélhetésének nehézségeiben.

Áttérek most a battonyai és környékbeli munkások viszonyainak jellemzésére. Lényegileg itt is ugyanazon állapotokkal találkozunk, azzal a különbséggel, hogy a battonyai nép sohasem tartozott a szelídebb lelkületűek közé. Én legalább 1859 óta ismerem azt, és úgy tapasztaltam, hogy különösen a magyarok erkölcsi tulajdonságai nem voltak soha valami dicséretesek. Azóta pedig sok minden történt, a mi a népet ronthatta, ezek közt nem a legutolsó helyre teszem a képviselőválasztásokat, melyek a már úgy is vásott népet megjavítani nem alkalmasak. Az iszákosság újabban is, midőn másutt az ital drágasága folytán, ha időlegesen is, de szűnik, itt folyton növekvőben van. A népszaporodás e mellett Battonyán rendkívül nagy volt az utolsó tíz év alatt. Az t. i. 30%-ra rúgott, mert a most kerek számmal 12,000 lakossal bíró mezővárosnak 1880-ban csak 9200 lakosa volt. – Ugyanily gyarapodás mutatkozik Csanádvármegyének mindazon községeiben, a hol a fennebb előadottak szerint munkásmozgalom nagyobb mértékben észleltetett. Az igen nagymérvű népesedésen felül még egy pár fontos körülmény is figyelmet érdemel e vidéken. - Ilyen mindenekelőtt az, hogy a szomszédban levő Mezőhegyesre az újabb időben máshonnan hozzák a nyári munkásokat. Például 1890-ben 2400 férfi, nő és munkabíró suhancz, a felvidékről, leginkább Barsból, Nyitrából és Trencsénből fogadtatott a hat nyári hónapra. Ezek részint napszámban, részint szakmányban végzik az egyes időszaki munkákat. Elemben és a férfiak 40, a nők pedig 30 kr. napszámban, szakmány-munka esetén megfelelő díjazásban részesülnek. Minden

költséget számítva, egy nyári férfi munkás bére naponként 75 krt. tesz. Mióta a mezőhegyesi uradalom ily nyári munkásokat fogad, a környékről csupán aratásra alkalmaz szakmányosokat, A cséplést azonban már a felvidéki nyári munkások végzik, valamint a napszámosok is közülök kerülnek ki.

Nagyon természetesnek fogja mindenki találni, hogy ez az intézkedés, bármennyire érthető legyen is az uradalom tisztán gazdasági érdekének szempontjából, a vidék munkásnépére nagy csapás. A környékbeli munkások gyakran vannak oly helyzetben, hogy munkát nem kapnak. Én például személyes és hosszas tapasztalatom alapján mondhatom, hogy nemcsak oly romlottabb napszámosok, mint a battonyaiak, de még az erkölcsi tekintetben kifogástalan kis-peregiek sem tudnak keresethez jutni, és pedig az év nagy részében, miért is ott a kivándorlási hajlam oly nagy, hogy a népet alig lehet már visszatartani. Kár volna az ilyen jó népért, pedig ha most hamarjában nem történik érdekében valami, egy nagy része el fog széledni.

Egy másik fontos körülmény, mely a munkások helyzetére nyomasztólag hatott' e vidéken, az, hogy a kincstári nagybirtokok, melyek legnagyobb részén a régi bérlők kitűnő belterjes gazdálkodást folytattak, részint ezen és szomszéd megyei községeknek, részint és nagyobb mértékben oly tulajdonosoknak adtak el, kik talán szintén jól és belterjesen fognak gazdálkodni jövőre, most azonban még nem ismervén a vidék viszonyait, tartózkodnak nagyobb beruházásokat tenni. A helyzetet teljesen ismerők állítása szerint az, hogy a kincstári birtokok tulajdonost cseréltek, több ezer ember keresetében idézett elő nagy változást. Mintegy 100 nagy bérlete volt az államnak e vidéken, hol mint munkás nép körülbelül 7000 lélek lakott. Az új földes urak közül nem egy a maga régebbi cselédségét alkalmazta, többen dohányosokat hoztak, a kiknek előleget adtak, melyet ők napszámos munkával fizetnek vissza. A birtokos így akarja magának a szükséges munkaerőt helyben biztosítani, de előleg nélkül dohánykertészeit nem is tarthatná meg és mindig előnyös neki, ha az ezeknek adott kölcsönt időközben is törlesztheti s nem vár a bizonytalan ered-

ményü dohánymázsálásig. Érthető ily körülmények között az a tény, hogy Battonyán, az ország egyik legtermékenyebb vidékének központján, a napszám, mint azt velem hatósági személyek voltak szívesek közölni, az utóbbi időben télen 20--30 krt nyáron 50-80 krt tett ellátás nélkül. Nem akarok itt bővebben visszatérni arra, a mit a harmados tengeri művelés előnytelen voltáról már előbb mondtam, csak azt hangsúlyozom, hogy az úgynevezett uzsora e vidéken még régebben dívik, mint Békésvármegyében. Azt sem kívánom részletesebben kifejteni, hogy egyes birtokosok, bérlők és uradalmi tisztek teljesen szavahihető és ítéletet e részben mondani nagyon illetékes egyének nyilatkozatai szerint korántsem járnak el egészen méltányosan a munkásokkal. Meg tudnám nevezni azokat, a kiknek azért, mert úgy éves cselédeknek, mint nyári munkásaiknak a szegődmény szerint természetben kiszolgáltatandó u. n. convention mint gabonát, szalonnát stb. rősz minőségben adják ki, folyton bajuk van munkásaikkal. Nem sokan vannak, elismerem, az ily munkaadók, de a náluk alkalmazott nagyobb számú munkás azután alkalom adtán hevesebb és veszélyesebb izgató lehet, mint bármely városi socialdemokrata. Es végül, a teljesség kedvéért, még azt is el kell mondanom, hogy vannak hatóságok, melyek előtt a munkás nép soha sem kap a munka adókkal szemben igazat, míg más vidékén az Alföldnek az ily panaszokat, nehogy kellemetlenség legyen belőle, egyáltalán nem intézik el.

Ily állapotban találta az Alföld munkás népét az az áramlat, melyet mindjárt előadásom kezdetén említettem. Békésvármegyében az orosháziak terjesztették a socialisticus eszméket szóval és nyomtatványok útján. Csanádvármegyében pedig az aradi »Közjólét«et illeti a szomorú dicsőség, hogy a gázokkal már telt légkörbe a fellobbantó szikrákat beleszórta. A tudatban és olvasni is alig képes munkás nép oly bőven el volt látva ezzel a maszlaggal, hogy helyenként százával foglalták azt le a megejtett házkutatások alkalmával. Az aradi socialdemokrata Párt ezenkívül egyes kiáltványokat sok ezer példányban kapott terjesztés végett Budapestről. Békésben szintén nemcsak a

»Népszavát«, hanem a »Közjólét«-et a legalsóbb osztályhoz tartozó zajongók zsebeiben találták meg. Hogy az izgatás milyen hangon folyt, arra szolgáljon például a »Közjólét« harmadik számában megjelent költemény, melyet ugyanaz az egyén írt, kinek pályanyertes ódáját az aradi vértanuk szobrának tavalyi leleplezése alkalmával, mint az ünnepély egyik program-pontját, szavalták el. A pályanyertes ódában szerzője a nemzeti ügy mártírjainak örök dicsőségét, socialisticus szellemű versezetében pedig a nemzetiséget nem ismerő internationalis mozgalom diadalát hirdeti ily formán: »Mutassuk meg, hogy nincsen úr felettünk, s szolgálunk az, kit kormányra ültetünk; császárok trónja eltörpül mellettünk, hogy a kerek föld a miénk; hogy minden rózsza számunkra termett és minden kincsre ráteszszük kezünk, mi adunk jogot, mi osztunk kegyelmet és más hatalmat nem tűrhetünk. Mutassuk meg, hogy egy a földnek népe, a földön minden munkás ünnepel és kormányzóknak millió cselszövénye embert embertől nem választhat el. Világ munkásai: egy nemzet vagyunk!« Az ily szellemű költeményeket, hírlapi cikkeket és számtalan példányban terjesztett röpiveket egyesek maguk olvasták, mások sokak előtt felolvasták, a legtöbben pedig csak hallomásból ismerték meg azokat és tartalmukat iszonyúan elferdítve terjesztették tovább. A fogalomzavar azután ennek következtében a képtelenségig fokozódott, így például sokan azt hitték, hogy a »Népszava« a kormány közlönye és az abban ajánlott munkafeltételekkel mentek be az uradalmi tisztekhez, követelvén, hogy a kormány ezen rendeleteit hajtsák végre velők szemben. – Mások azt hirdették, hogy Rudolf trónörökösét azért száműzték Amerikába, mert a munkásoknak jót akart, de még vissza fog jönni, hogy rajtok segítsen. Voltak, sajnos, olyanok is, a kik azt a szörnyűséget prédikálták, hogy az oroszok invasiója be fog következni és a munkásokat, kik az urak által el vannak nyomva, azok majd felszabadítják.

A budapesti socialdemokrata vezérek itthon, mióta művök kárhozatos voltára irányúi a közfigyelem, tagadják, hogy izgattak volna, de a külföldön, ott, a hol az ilyen beszéd pillanatnyi elismerést szerez nekik az elvtársak részéről, váltig

eldicsekednek vele. Nem régiben például Engelmann Pál, a budapesti német munkás-lap szerkesztője, a brüsseli nemzetközi szocialista congressuson a magyar munkás mozgalmáról jelentést téve, elmondta, hogy mily értelmes a békésvármegyei magyar protestáns paraszt nép. Ő meg volt lepve, midőn azt tapasztalta, hogy annak kebelében egyesek előtt közülök Büchnernek és Darwinnak munkái sem ismeretlenek. Elmondja azután, hogy mikép terjedt Békés-, Arad- és Csanád vármegyékben a mozgalom, hogyan akarták a hatóságok a munkás-köröket elfojtani s a néptől a szocialista sajtó termékeit elzárni. Midőn azonban azt észrevették Budapesten, habár Orosházán a »Népszavát« előbb 300 példányban vették is számonként az emberek, annak szerkesztősége ingyen kezdte a lapot a bizonyos olvasóknak küldözgetni. Időközben elérkezett a nagy munkaidő, midőn a mezei munkások 16-20 órát dolgoznak naponként. Ezalatt természetesen szünet állott be, mely azon balhiedelemre szolgált okul, hogy a szocialista agitáció hanyatlóban van; a miben pedig a vagyonos osztály határozottan csalódik. Az olyan nép, mely a csendőrök és katonák szuronyainak azon kiáltással megy neki, hogy: »Szúrjatok és löjjetek, az életnek úgy sincs előttünk semmi becse«, az ilyen nép nem kapitulál. A dolgok jelen állásának higgadt megfontolása után el kell ugyan ismerni, hogy az agrár szocialistikus mozgalom a közvetlen jövőben valami nagy jelentőségre nem fog vergődni. A mezei munkások szövetkezetek útján való szervezésére a kevés szükségű felvidéki tót munkások versenye miatt nem lehet gondolni, még ha eltekintünk is attól, hogy a tanulatlan munkások szervezése mily nehézségekkel van összekötve. De tagadhatatlan, hogy a szocial-demokratikus eszmék nem megvetendő mértékben törtek már utat maguknak a paraszt lakosság körében s hogy a mezei munkások osztályában különben is sokat ígérő elemei vannak meg a szocialista agitációnak, mely azon mértékben fogja magát hatalmi tényezővé kinőni, a mily mértékben a mezőgazdasági tőke a földbirtok alakjában mindig kevesebb kézben összpontosuland. — íme itt van a szocialisták reménye és így fogják fel ők a helyzetet. Mindenesetre tanulságos lesz e felfogást is fgyelembbe venni.

És most összefoglalva a felhozottakat, én a munkás mozgalmak által feltárt helyzet diagnosisát röviden a következőben állapítom meg: Az általam felhozottak tanúsága szerint kétségtelen, hogy az alföldi munkás nép megélhetési viszonyai általában nem kedvezőtlenek. Rendes körülmények közt az munkát, mely elég jól jövedelmez, szokott kapni. Csakhogy az alföldön a rendkívüli körülmények vajmi gyakoriak, midőn a munkaadó mellett a munkás is szenvedni kénytelen. Vannak azután oly rendkívüli intézkedések, mint például a mezőhegyesi, hova több ezer felvidéki munkás hozatik le, melynek hatása a környékbeliek megélhetésére igen kedvezőtlen. A föld megosztás nem mindenütt kielégítő, már pedig a beavatottak véleménye szerint most is leginkább ott terjedt el a szociális izgatás, a hol a lakosság aránylag szűk térre van összeszorítva, míg ellenben ott, a hol a népesség és a földterület között az arány kedvezőbb, például a „békésvármegyei Sárreten, a mozgalom nem vájhatott magának mélyebb medret. – A népesség szaporodása az alföld egyes pontjain igen nagy. Ez maga is előidézheti az említett aránynak kedvezőtlené alakulását. A hol azután a lakosság így megtorlódik, ott a föld még a kisebb birtokosság körén belől is valószínűleg aránylag kevesebb kézbe kerül. A nagybirtok e vidéken legnagyobb részt erős kezekben lévén, viszonylag csak kis mértékben parcelláztatik. Mindezt tetézi, hogy az észlelhető örvendetes haladás daczára az alföldi gazdálkodás még mindig nagyon külterjes, tehát a nép szaporodásának megfelelő mértékben nem adhat több és több munkásnak keresetet. Ha ily körülmények között rősz, vagy csak gyenge termékek vannak, és rendkívüli munka nem kínálkozik, vagy az megszűnik, kész a munkahiány. Általában el kell ismerni, hogy a munkaadók és azok megbízottai jóindulatú bánásmódban részesítik a munkásokat, de nem hiányoznak a kivételek sem. Ugyanez áll a hatóságokról is. Mutatja továbbá az általam idézett aradvármegyei példa, hogy szép szerével a hatóságok képesek a népet sokszor az izgalmak közepett is megnyugtatni. Végre a néppel az értelmiség általában kevésbé foglalkozik, mint kellene. – A békésvármegyei hatóságok mentségére fel kell hoznom, hogy ott a nép-

ben az előjárók iránti tiszteletet részint a korábbi politikai izgatások, részint egyes hatósági személyek szerencsétlenül alkalmazott népszerűség hajhászata már régebben tönkretették. A békésmegyei nép nem romlott, de nagyon önértetes és mindinkább a maga lábára áll, melylyel szemben az atyai tanácsadás álláspontjára – helyezkedni sokszor valóban nehéz,, vagy czéltévesztett dolog lenne. Mutatja ezt a battonyai eset is, midőn a zendülők kívánságának teljesítésével akarták azt megkérlelni, s ez által csak olajat öntöttek a tűzre. De van a hatóságok között is különbség, és léteznek oly kivételek, melyek valóban szükségesnek tüntetik fel a közigazgatás, de tovább megyek, az igazságszolgáltatás reformját is. E részben csak azon tényt említem fel, hogy az aradi »Közjólét« című lapot hónapokon át engedték lázítani minden ellen, a mi szent, holott csak előbb kellett volna megállapítani azt, a mire vonatkozólag később, midőn már vér is folyt miatta, a közönség köréből jött a figyelmeztetés, hogy hiszen voltaképp annak még a törvény által megkívánt óvadéka sincs meg. Azonban daczára mindennek, valószínű, hogy nagyobb mérvű munkás-zavargások még hosszabb ideig nem lettek volna az alföldön, ha a socialisták annak munkás népére is ki nem vetik hálójukat. Így azonban különösen most, midőn sok kivételes körülmény egyes helyeken a munkások megélhetését csakugyan megnehezítette, a kedélyeket elkeseríté, az értelmiség és hatóságok iránti tiszteletet és bizalmat alapjaiban megrendítette, nagyon kedvező talaj kínálkozott üzelmeik számára. Egyáltalában nincs tehát ok csodálkozni azon, hogy oly látványoknak voltunk tanúi, melyek nagyon mélyen elszomoríthatnak bennünket, de bővebb vizsgálat után elmaradhatlanoknak tűnnek fel, mert természetes eredményei voltak sokak által még a hivatottak közül sem ismert, de valósággal létező és hatalmasan működő tényezőknek. En ezeket négy csoportba osztom. Vannak olyanok, melyek elháríthatlanul megmaradnak. Ilyen a nép folyton haladó felvilágosodása, önértetessége és öntudatossága. Ezt bizonyos mértékben lehet helyesen irányítani, de megszüntetni még ha akarók is vagy ha kívánatos lenne is, összes társadalmi és állami intézményeink befolyása mellett nem áll hatalmunkban. A ténye-

zók második csoportja megszüntethető. Ilyen a közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet működésének hibás és hiányos volta; a hitelintézetek megfelelőbb ellenőrzése, a szükségtelen munkás mozgósítás mellőzése, és a munkaadók kivételesen jelentkező méltánytalansága.

A harmadik csoportja a működött tényezőknek csak enyhíthető, de oly mértékben, hogy az enyhítésnek igen érezhető hatása lehet. Ilyen a munka alkalomhoz képest, egyes helyeken jelentkező túlnépesedés. Ezt pedig czélszerű és az ország viszonyainak megfelelő nagyobb szabású telepítések által lehet elérni.

És végül vannak tényezők, melyeket lehetőleg meg kell előzni, ha szükséges, kellő biztosítékokkal ellátott rendkívüli intézkedések által is. Ilyen a munkás népet felizgató szocialista agitáció káros hatása.

III.

Az igen tisztelt bizottság engedelmével bátor leszek mind-ezen teendőkre vonatkozólag a lehető tömörséggel előadni véleményemet.

Azt, hogy a mezőgazdasági munkások zömének a szeme nálunk mindjobban kinyílik, csak az esetben volna ok sajnálni, ha azután rősz irányban világosodnék fel. Fájdalom, erre jelen felolvasásom keretében is volt alkalmam példát felhozni, mely nem is tartozik a nagyon ritka kivételek közé. Pedig kiszámíthatatlan fontossággal bír az államra és társadalomra nézve egyaránt, hogy a nép értelmének és lelkületének fejlődése ne kárt, hanem előnyt képezzen reá nézve.

Ezen czélt részint azon intézkedések által, melyeket később fogok elősorolni, részint olyanok útján, melyeket mindjárt felemlíték, minden valószínűség szerint meg lehet közelíteni, mert szerencsére a népek úgy vannak alkotva, hogy bármily betegek legyenek is, meggyógyíthatók. Mindenek előtt kerülje az értelmiség a rősz példa adását, mert ez által mintegy kiáll a piacra, hogy a népet önmaga ellen felláztassa. Olvassa el bárki a socialista lapokat és látni fogja, hogy a corupció minden esetét mennyire kizsákmányolják. De e lapokra nincs is szükség, hogy a nép megbotránkozzék rajtok, mert hiszen saját szemével látja, hogy köztisztviselők naponként kerülnek fegyelmi vizsgálat alá, vagy követnek el öngyilkosságot» mert adósságokba merülnek s a gondjaikra bízott hivatalos pénzeket elsikkasztják, sőt Csabán vizsgálóbírókat is láttak hasonló irányban elkövetett ballépése miatt halálba rohanni. A világon szabály szerint semmit sem adnak ingyen. Ha az értelmiség tiszteletet kíván a néptől, azt meg is kell érdemelnie. Es egyáltalában nincs jogos alapja az úri rendnek panaszkodni, az

úrellelenség agitáció miatt ott, a hol önmaga sem becsüli meg magát. A tisztességes úri osztály ellen is lehet izgatni, de már sokkal nehezebben, és az ily izgatás meggátlása könnyebb, megtorlása kevésbé visszatetsző és abban a nép igazságérzete is szívesebben megnyugszik, mintha a hatalom olyanokat véd, a kiket, ha eljárásukat törvényesen constatálni alkalma volna, meg kellene büntetnie. De a tisztességes értelmiség is legyen okos a tömeggel szemben. Határozottan többet kellene azzal foglalkoznia, de nem úgy, hogy azt bármily irányban is kizsákmányolni, vagy csak felhasználni is akarná, hanem, hogy annak javát közvetlen haszon nélkül mozdítsa elő és jóakarátának tudatát csepegtesse a néphe. Azt mondtam, közvetlen haszon nélkül és nem azt, hogy önzetlenül, mert közvetett előnye itt az értelmiségnek általában, de különösen a vagyonos értelmiségnek igen világos. A szerencse kedvezése őket oly helyzetbe juttatta, hogy polgárosult századunk minden jótéteményét élvezhetik, az emberi életet teljesen kihasználhatják. Ne feledkezzenek meg hát azokról, a kik nincsenek ily kedvező helyzetben és ha javaiknak még méltányosság alakjában való megosztásáról velők szó nem is lehet, a mire bármily csekély részben célozni eszemágában sincsen, igyekezzenek embertársaikat látni bennök, kik iránt kötelességeik vannak, nem csupán humanizmusból, nem főleg mert a vallás is parancsolja, nem is leginkább azért, mert másként, mint hazafiak sem tölthetik be helyöket, hanem mivel nyilvánvaló érdekük, hogy javaikat békében élvezhessék. En azt tapasztaltam, hogy a hol az értelmiség általában ily okosságtól van áthatva, a népre nem is vesztette el befolyását, s az ellene nem tüntet, nem lázad fel. De bizony ez munkával jár, melyet azonban elkerülni nem lehet. Dicsérem kell e részben számos birtokosát e vidéknek és a békésmegyei gazdasági-egyletet különösen, mely például a répatermelésnek nagyobb mérvű felkarolását és a szalmafonás oktatását most azért is szorgalmazza, hogy a szegény munkás nép nyáron és télen is, midőn rendszerint sokat kénytelen vesztegetni és egyetlen vagyonát, munka idejét vesztegetni, jutalmazó foglalkozást kapjon!

A viszonyainknak megfelelő józan munkás védtörvényho-

zás előnyös voltáról meggyőz engem az a felháborodás, melyet a munkások körében látok, ha például egy baleset történik és a szerencsétlenül járttal hideg közönyt tanúsít mindenki.

El kell követnünk továbbá mindent, hogy az országos képviselőválasztások eddig észlelt eléggé nem színezhető káros befolyása a lehetőséghez képest megszűnjék. Egy barátom, a ki egész életét a vidéken a munkás néppel közvetlen érintkezésben töltötte, és a ki korábban maga is képviselő volt, általam tapasztalatainak közlésére kéretvén fel, erre vonatkozólag azt mondja, hogy az erkölcsök hanyatlását a népnél nagyban előmozdítják a választások, mert akkor hazudni, ócsárolni, a legértemesebb honfiakat sárral dobálni, a tisztviselőket, urakat, papokat szidni, piszkolni, teljesíthetetlen ígéreteket tenni szabad. A leghitványabb embereknek előkelő állású férfiak hízelegnek és kitüntetik őket. Szabad, mint mondani szokták, potyázni evésben, ivásban dorbézolni. A vesztegetés nem szégyen, sőt a ki jobban bírja, annak dicsőségét képezi, s a siker érdekében a legerkölcstelenebb eszközökhöz folyamodni nem megvetendő dolog. A pártok közt szerinte e részben nincs különbség, de abban sincs, hogy az ily eljárás folytán, a hol az csak alkalmaztatik, ott a nép erkölse minden tekintetben napról-napra hanyatlik.

Elhanyagoltuk továbbá a népet annyiban, mert arról senki sem gondoskodik, hogy ne csak gyermek korában nyerjen némi oktatást, hanem később is legyen olcsó, könnyen hozzá férhető olvasmánya, hírlapok és röpiratok alakjában. Az olcsó és rősz irányú képes lapok hatását így lehetne ellensúlyozni, de természetesen az efféle sajtó termékeknek nem volna szabad pártpolitikai közlönyökké fajulni. Az ilyen irodalmi termékekből első sorban a földes gazdák, de a munkások is okulhatnának és kimondom, hogy ha feltétlenül szükséges, mert másként nem értik meg, nem tartanám bajnak, sőt sok itt most ki nem fejthető szempontból előnyösnek, ha azok az illető nép nyelvén lennének szerkesztve. Általában a kor fejlődése oly irányú, hogy az államnak figyelmét mindenre ki kell terjesztenie és mindenütt legalább kezdeményezni, hogy ne csak maga legyen jogállam, de a társadalom minden rétegében gondoztassanak

és erősödjenek a jobb áramlatok és azt is minél inkább a méltányosság és jóakarát szelleme hassa át.

A közigazgatási és igazságszolgáltatási reform előnyeit valóban felesleges volna itt fejtegetnem, csak arra utalok, hogy íme itt van egy csattanós példa arra, hogy a közigazgatási közegek belátás, tapintat és függetlenség dolgában bizony sok helyen nem állanak feladatuk magaslatán és hogy az igazságügyi közegek gyakran igen exponált poszciókon nem válnak be. – A hitelintézetek működésének ellenőrzése most már az utóbbi évek rettenetes tapasztalatai után valóban oly kérdés, melyet bátran lehet égetőnek mondani. Nézetem szerint erre vonatkozólag nagyon figyelemre méltó az a felmerült eszme, mely szerint az országban levő pénzüintézetek kerületekbe osztatnának, minden ilyen kerület egy autonóm jellegű, de kormányfelügyelet alatt álló kamarát választana, melynek feladata semmi egyéb nem volna, mint saját alkalmazott szakértő közegei által a kerületbeli pénzüintézetek eljárását és kezelését megvizsgálni és azután a kereskedelmi törvény értelmében illetékes bíróságnak vizsgálatáról jelentést tenni. E kamarák mellékesen hitelkérdésekben a kormánynak és hatóságoknak szakvéleményeket is adhatnának. Azt, hogy e részben valamit és pedig mielőbb tenni kell, maguk az érdekeltek is belátták. Én az előbb kifejtett gondolatot figyelemre méltónak tartom. Azt, hogy a munkás nép idegen vidékről egyesek vagy az állam által hozatható legyen, más mint a czélszerűség és eszély által korlátozhatónak nem hiszem. De oly esetekben, mint például a csanádvármegyei munkásmozgalmaké, valóban megszívlelendőnek tartom, hogy nem volna-e jobb, ha a mezőhegyesi uradalom a környék népét is élni engedné. Tudom, hogy ezen lépésének egyik oka éppen az volt, mert az ottani munkások nem alkalmazkodtak kellőleg s nyakas, fegyelmetlenségre hajlandó embereknek mutatták be többször magukat. De hátha most a nyomor megtörvén őket, készek lennének a javulás útjára térni? Azon kívül az említett vidék nemcsak Battonyából áll, vannak ott más községekben is jó dolgos emberek, s ha ezek alkalmaztatnának, a munkás piac a battonyaiak előnyére is megkönnyebbülne. Az mindenesetre kívánatos lenne, hogy a

környékbeliakkal újból jóindulatú kísérlet téssek e részben, s lia beválnak, fokozatos nagyobb mérvű alkalmazásuk határozottassék el, mert hogyan kívánjunk a magánosoktól méltányosságot, ha az állam sem hajlandó azt tanúsítani. Már pedig erre az egyes mezőgazdák részéről is szükség van, mivel – a mint már mondtam – nincs oly veszélyes izgató, mint az a munkás, a kivel jogtalanság vagy csak nagyobb méltánytalanság is történt. Az ilyenek esete azután nagyon könnyen általánosíttatik. Erezte ezt például a mostani békés vármegyei főispán is, a ki mint kormánybiztos, azon néhány esetben, midőn tudomására jutott, hogy egyesek ellen működése területén hasonló panaszok hallhatók, személyesen járt közben és minden hasonló esetben így kíván a jövőben is eljárni. En ezt nagyon helyes és bölcs lépésnek tartom, mert mindkét fél érdekében történik. Hiszen a munkaadónak és munkásnak végelemzésben jogosult érdekei úgy sem lehetnek ellentétesek, s ha azok összhangját nem küzdelem és áldozatok árán, hanem kölcsönös békés engedékenység által érik el, nyer vele mindkettő. Társadalmi utón kell oda hatni, hogy ez a tudat általánossá váljék. Ebben a tudatban kell a jövő nemzedéket már fel is nevelni, mert a mily gyorsan halad és fejlődik a világ, csakhamar a helyes gazdasági nézetekre és pedig erős meggyőzések alakjában, vajmi nagy szükség lesz. A közigazgatási ismeretek czélszerű terjesztését az értelmiség, a kis birtokosság és a munkás nép körében tehát iskola, sajtó és egyletek útján nem lehet eléggé ajánlani.

A javulás harmadik főtenyezője szerintem a népesség egyenletesebb elosztása volna, mi mellett a mezőgazdasági és ipari termelés, továbbá az állami egység, a társadalmi rend és a czélszerű népesedési politika köteleményeit egyaránt kellő figyelembe kellene venni. Alig van ennél nagyobb horderejű kérdés most napi renden, melynek megoldása érdekében tehát minden arra hivatottnak gondolkozni és tenni valóban nagyon érdemes. Továbbá az ország lakossága annyira heterogen elegekből áll, hogy a mi népünk egysége még csak ezentúl létesítendő, de ez oly feladat, melyet a helyzet teljes ismerete, a cél észszerű kitűzése, az eszközök helyes megválasztása, nagy-

szabású és kitartó eljárás mellett meg lehet oldani. Szerintem ennek módja a széles körű és minden ízében átgondolt telepítési politika lenne.

A jelen alkalmat, midőn a munkás népnek az alföld egyes pontjain észlelt megtorlódása e kérdést annyira actualissá tette, kedvezőnek és mintegy adottnak tartom arra, hogy az több, mint egy évtizedes hevertetés után ismét szőnyegre hozassák. Azon felépítések azonban, melyeket e század első felében, de még kevésbé azok, melyeket újabban az állam eszközölt, oly tapasztalatokkal gazdagítottak bennünket, melyek nemcsak engem, de igen sokakat az említett ügy ismerői közül, a kikkel róla ismételve beszéltem, arról győztek meg, hogy ez a telepítés ügye nem közvetlenül az állam által intézendő. Hangsúlyozom e szót nem közvetlenül, mivel azt egy perczig sem tagadom, hogy annak támogatása és bizonyos irányú ellenőrzése nélkül e feladat helyesen szintén nem oldható meg. De maga az állam többé ne telepítsen és pedig azért, «mert a kezelése alatti telepeken a gyarmatosok gazdaságilag és talán másként is elromlanak. Az állami telepítvényeket hivatalnokok kezelik, a kik egyáltalán nem elég körültekintők és fürgék, sem elegendő tapasztalattal nem bírnak az ilyen teendők végzésére. Mindenki, ha az állami telepítvények viszonyait ismeri, tudja, hogy ha azok kedvező feltételek mellett alakultak is, nagy hátralékkal küzdenek. Ennek oka főleg két körülményben rejlik. Az egyik az, hogy amint a dohányos bérlőből kisbirtokos lett, közterhei annyira öregbedtek, hogy annak és a vételár évi kamatjának s törlesztésének fizetésére, ha meg is akar élni a föld hozamából, ma képtelen. A másik körülmény az, hogy a telepítvényes szavazó is levén, két irányban dédelgetésnek és helytelenül, vagy legalább időn kívül alkalmazott jó akaratnak volt tárgya, a mennyiben választások előtt az ellenzék, választások alatt pedig a kormány közegei tesznek, vagy legalább eddig tettek annak oly ígéreteket, melyekbe bízva, nem fejtett ki kellő igyekezetet. Ha pedig ezt saját jól felfogott érdekében mégis megtette, midőn látta, hogy a hanyag hátralékos fizetési elengedésekben részesül, inkább más határban vett szükség esetén idegen név alatt földet, semhogy folyó tartozását

rendesen fizette volna, mert hiszen akkor neki is volt kilátása, hogy hátraléka elengedtetik. Ebből azután az következett, hogy sem a telepes, sem a kincstár nem volt eljárásában pontos. Az egyik, mert azt érdekében levőnek tapasztalta, a másik pedig, mivel jótékonytárgyat gyakorolván a telepítvényessel, nem tartotta szükségesnek vele szemben pontosnak lenni. Például az előírásokat későn eszközölvén, a hátralékokat úgyszólván maga tenyészette. Továbbá a telepesnek telekkönyvet idejében nem adott, mi által önállósulását hosszabb időre odázta el, mint szükséges lett volna. Azután a telepesnek a sajtó és a környék képviselői, az országos és vidéki gazdasági egyletek folytonosan pártját fogták, minélfogva azokkal szemben a kellő üdvös szigort sem lehetett kifejtetni. Én tehát nálunk eldöntötnök tekintem azt, hogy az állam lehetőleg ne telepítsen a jövőben. De a telepítésnek azért ezentúl is csupán nagy közérdekek szempontjából kell eszközöltetni, különben szintén nem lehet jó hatása, hanem azért még is üzleti számításal, s minden jóakarat mellett következetes szigorral kell azt keresztül vinni.

Sokáig gondolkoztam, hogy mikép lehetne e két szempont követelményeinek eleget tenni és e közben értesültem arról, hogy báró Hirsch Móricz mikép kívánja izraelita liit-sorsosait Oroszországból Argentiniába áttelepíteni. Törekvései megragadták figyelmemet és azt hiszem, hogy azok alapeszméje nálunk is megfelelő módosítással valósítható és így a kigondolható módozatok között talán a legcélszerűbb is lesz. Báró Hirsch ugyanis a szóban levő áttelepítést egy nagy bank által kívánja hosszabb idő alatt keresztül vitetni. Nem régiben olvashattuk a hírlapokban, hogy ő e bankot Londonban alapítja 20,000 drb 100 fontos részvénytárral, melyből néhányat nagy zsidó bankárok írtak alá, a többit pedig ő maga fizeti be. E részvényeket azután zsidó hitközségeknek fogja elajándékozni, azért, hogy a bankot ellenőrizzék és örködjének a felett, nehogy eredeti rendeltetésétől valaha eltérhessen. E bank célja nem az üzérkedés, hanem a telepítés szakadatlan folytatása. Annak nagyobb területet kell venni, a telepeseknek szükség esetén bizonyos hitelt nyitni, befizetéseiket tömöríteni, s azután

új telepítések eszközlése végett újabb földterületeket vásárolni mindaddig, míg csak van kit telepíteni. Ime az általam helyesen talált alapeszme. Nálunk azt úgy kellene megvalósítani hogy az állam telepítésre most már nem igen alkalmas, de még elidegeníthető javainak eladási árát fordítsa egy ily intézet alaptőkéjének alkotására, de egyúttal hasson oda, hogy mindazon törvényhatóságok és nagyobb községek az országban, melyek népesedési viszonyaik folytán érdekelve vannak ez ügyben, szintén járuljanak hozzá a telepítő intézet alaptőkéjének képzéséhez. Erre most volna megadva az alkalom, midőn az italmérési jog megváltásáért járó papírokat megkapják, melyek árának egy részét a jelzett célra kellene fordítani. A törvényhatóságok sok helyen törzsvagyonnal bírnak, ha részben is, ezt használják fel, vagy ha nem nélkülözhetnék, tekintve a feladatnak reájuk nézve rendkívüli fontosságát, pótdadót vethetnének ki e végből. A részvényeket kötelesek volnának megtartani és örködni a felett, hogy az intézet helyesen működjék és a telepítés előnyeiben a lehetőséghez képest igazságos sorrendben vagy mértékben az ő községeik is részesüljenek. Elvül lenne kitűzendő, hogy az intézet a nemzetiségi viszonyokra is tartozik a lehető figyelmet fordítani, nevezetesen, hogy magyar vidékre más ajkú lakosokat és nem ilyenek által lakott területekre magyarokat telepítsen. Ez által azt is el lehetne érni, hogy az ország nem magyar ajkú honpolgárai sem panaszkodhatnának, hogy mostoha gyermekei a magyar államnak. A telepítő intézet azután eljárásában üzleti pontossággal és szigorral járna el, mert másként fegyelemhez, erőfeszítéshez, szóval az újkori élet gazdasági erényeihez és a boldogulás elengedhetlen feltételeihez soha sem szoktathatná a telepes népet. De hogy ezt tehesse, a nélkül hogy e miatt a kikerülhetetlen minimálisnál nagyobb százalék pusztuljon el az új gyarmatosok közül, gondoskodni kellene, hogy a közterhek túlságosan ne nyomják őket. E végből a községek alakításánál a jegyzői, papi, s tanítói földek és pedig nem úgy mint most a személyhez, hanem a hivatalhoz kötve előre kihasíthatnának. A közterhek dolgában bizonyos kedvezményeket az állani biztosíthatna az új telepeknek, melyek azonban évről évre csökkennének, hogy így azok egész súlyának viseléséhez lassankint szokjanak hozzá. Meg vagyok róla

győződve, hogy egy kellőleg dotált, jól szervezett és vezetett ily rendeltetésű intézet, mely mellékesen ipari munkás telepek gyűjtésével is foglalkozhatnék az arra való elemekből oly vállalatok részére, melyek biztosítékot nyújtanának arra nézve, hogy azt kellőleg fenn fogják tartani, csak egy pár évtized alatt is rendkívül sok jót tenne és hazánk népesedési viszonyait nagy mértékben javítaná. Ne kicsinyelje senki az ily kezdeményeket. Gondolja meg minden kétkedő, hogy az alföldi nagy mezővárosok, melyek most már sok helyen túlnépesek is, miként alakultak és hogy fejlődtek, akkor midőn a haladás hasonlíthatatlanul lassúbb volt, mint ma. Az állam és a törvényhatóságok busásan megkapnák azt, a mit eleinte netán áldozniok kellene és megkapná a magyar társadalom is a békének azon mértékét, mely a mai nyugtalan korban egyáltalán lehetséges. A latifundiumok felbontásának, a mire pedig a sok helyen észlelhető föld tömörüléssel szemben szükség van, egyik hatályos eszköze is lenne az ily intézet. Én e javaslatnak nem részleteire, hanem lényegére és arra fektetem a súlyt, hogy e részben minél előbb történjék valami. De azért természetesnek találom, hogy azt, a mi történni fog, az illetékes tényezők előre jól átgondolják.

Nem ringatom magamat azonban oly illusiokban, mintha nekünk azután később a munkás néppel még a helyesen folytatott telepítés mellett is bajunk nem lesz soha. Hanem azt merem hinni, hogy ha tökében gazdagszunk, ha belterjes gazdálkodást folytathatunk és az ipari fejlődés is nagyobb lendületet vesz nálunk, még hosszú ideig tűrhető békében élhetünk munkásainkkal, mert azok méltányos igényeit is ki fogja rendes keresetünk elégíthetni. A belterjesebb gazdálkodást nagy fiaértékben elősegíthetné az az eszme, melynek folyó évi szeptember 26-án az aradi gazdasági egylet kezdeménye folytán Mezőhegyesen adtak concret alakot, t. i. hogy a Tisza-Maros közét öntöző csatornákkal kell ellátni. Ha ez megtörténik, Magyarország e tájéka a világon csaknem páratlanul álló kincses bánya lenne az államra, a birtokosságra és a vidék Munkás népére nézve egyaránt. A telepítésnek akkor ezen vidékeken még helyt lehet adni, ma ellenben ott csak a lakos-

ság egyenletesebb elosztásáról lehet szó, mert viszonylagos népesség tekintetében Csanád a hatodik, Békés nyolczadik megyéje volt az országnak már 1880-ban is. Azóta különösen Csanád megyében 20%-kal szaporodott a lakosság, holott az egész hazai népesség gyarapodása csak 10,8% tett, a miből az következik, hogy Csanádmegye sokkal előbbre jutott a lakosság sűrűsége tekintetében, mint volt eddig. E mellett az is megfontolandó, hogy azon megyékben, melyek e részben. Békést és Csanádot megelőzik, koránt sincsenek oly latifundiumok, mint ottan és a gazdálkodás is belterjesebb, mint ezek területén.

Azon esetben, ha az említett megyékben mostanság nem lehetne nagyobb birtokot kapni, van ilyen elég az ország más részeiben. Egyébiránt e javaslat nem is csupán az alföldi lakosság érdekében lenne foganatosítandó: hiszen népesedési bajok másutt is vannak. A részletekről ez irányban sem akarok szólni, de két elemét a vándorló lakosságnak még is fel-
említhetem, melyeket a telepítéseknél nem lehetne tekinteten kívül hagyni. Az egyik az Amerikába költöző, de onnan visszajövő és némi tőkével rendelkező tót elem, melynek megható ragaszkodását szülőföldéhez némi támogatásban érdemes részé-
síteni. A másik elem szintén becses, és ez a Romániába nagyban kivándorló székelység, melyet lehetőleg meg kellene tartani az országnak. A székely földről sok ezer család megy ki évenként, melyek legnagyobb része elvész számunkra. Hiszen 1889-ben csak unitárius székely 1600 vándorolt ki és pedig a legtöbb 16-20 éves volt. En nem mondok most véleményt arra nézve, hogy ezek hova és hogyan telepíttessenek, de azt igen is mondom, hogy égbe kiáltó bűn lenne saját magunk ellen, ha el nem követnénk mindent, hogy ennek az országnak legnagyobb kincsével – a népességgel – helyesebb gazdálkodás folyjon a jövőben, mint folyt eddig.

Végül még a szocialista agitatio ellenében teendő intézkedésekről kell elmondani nézeteimet. Valamennyi feladat közt ennek czélszerű megoldása a legnehezebb. Nem lehetünk elég óvatosak sem abban, hogy mit hagyunk szabadon, sem abban, hogy mit tiltunk meg. Ha szabadon hagyjuk az egyesülés,

gyülekezés, és sajtó terét, nagyon könnyen ki lehetünk oly jelenségeknek téve, mint a minőknek tanúi voltunk május havában. Én sokakkal azok közül, a kik a munkás-mozgalmakat megelőzni, elnyomni vagy megtorolni hivatva voltak, érintkezvén, azon benyomást nyertem, hogy általában nem tartják lehetetlennek ismétlődésüket. De hiszen a szocial-demokrata vezetők, midőn nyíltan beszélhetnek, maguk is mondják, hogy ha tudatlan is a magyar mezei munkások egy nagy része, van köztük sok, a ki meglepő értelmiséggel bír és ezek között, mint ők fejezik ki magukat, »sokat ígérő elemei vannak a szociális izgatásnak.« Ismét csak alkalom, csak némi ok, csak megfelelő ürügy kell és lángra lobbanthatják az alföld munkás népét? melyet azután a hatóságok lövethetnek, börtönbe vethetnek, elítélhetnek, míg csak hozzá nem szoknak az ebben rejlő bajhoz és az érte nyert martir-dicsőséghez. Az alatt pedig az izgatók kényelmesen és biztonságban látnak majd, mint mostan, akna-munkájok után. Vagy mert egyes helyeken baj van, eRiltsuk azért a gyülekezést, egyesülést, és a sajtó-szabadságot megszorítsuk az egész országban, hacsak bizonyos körökre nézve is? Kivételes szocialista törvényt hozunk mi is? A törvényhozás kiadja kezéből ezekre vonatkozólag a hatalmat, a mi olyan, mint a kilőtt golyó, mely nincs többé a puskás rendelkezése alatt? A teendők tekintetében mindenesetre irányadó lesz az, a mi a legközelebbi jövőben fog történni. Az fogja megmutatni, hogy azon többször említett, sokat ígérő elemek mit érnek és hogy a végrehajtó hatalom rendes hatáskörében mire megy velők szemben. Én nem sietném el a dolgot, annál kevésbé, mert hiszen nálunk sem az egyesülési, sem a gyülekezési jog nincs még codificálva. Hadd lássuk előbb, mi hatása van annak, ha ezek szabályoztatnak. Azután a közigazgatás reformja is küszöbön van. Remélhetőleg az igazságszolgáltatás terén is legközelebb már oly javításokat fogunk üdvözölhetni, melyek annak a társadalmi rendre örködni hivatott közegeit ébrenben fogják tartani. De ha ezen reformok nagyon késnének, s a paraszt szocialismus, a legrosszabb a mi csak létezhetik, mert vad állatokká teszi, melyekre józan érvek nem bírnak hatással, azokat, a kik áldozatai és így a társadalomra

minden ipari szocializmusnál sokkal veszedelmesebb, és épen azt a népet mételyezi meg, mely a magyar államnak gerinczét képezi, tehát ha ez a szocializmus újból nagyobb mértékben jelentkeznék, én mégis igen nagy, talán helyrehozhatatlan, károk megelőzése végett kikerülhetetlennek tartanám, hogy valamely rendkívüli eljárás az ily mozgalmakkal szemben megállapíttassék a törvényhozás által. Ezt a rendkívüli eljárást azonban csak úgy képzelem, hogy bizonyos kibővítéssel az szabályoztassék részletesen és szigorúan, a mi ma sikerrel ugyan, de úgyszólván a törvény keretén kívül történik Békésvárme gyében. Törvényt kellene hozni ez esetben, mely szabatosan megjelölné: mi a teendő a szociális mozgalmak vezetőivel, sajtójukkal, egyleteik és gyűléseikkel, oly területeken, a hol azon mozgalmak nagyobb mértékben elharapódtak, vagy imminens a veszély, hogy el fognak harapódzni. E törvénynek végrehajtási záradéka azonban nem volna, hanem arra, hogy alkalmaztassák, minden esetben a törvényhozásnak külön, határidőt és területet megjelölő, törvény alakjában adott felhatalmazása lenne szükséges. Ha a mozgalom tovább tartana, a meghatalmazás is szintén ily módon lenne meghosszabbítandó, és így lenne a felmentvény is megadandó a kormánynak, ha az a törvényhozás együtt nem léte alatt saját felelősségére a kivételes törvény alkalmazását szükségesnek találta volna. Az ily törvény is azonban, bármennyi cautelával lenne is ellátva, ha nincs kellőleg előkészítve, valószínűleg sokak által ellenzésre és így nagyobb vitára adna alkalmat a törvényhozásban, a mi pedig szintén sokat árthat. Azért én az előadói javaslatnak előbb közzétételét és a sajtó, a szakegyletek és a politikai körök általi beható megvitatását tartom szükségesnek és annak törvényjavaslat alakjában leendő előterjesztése szerintem csak az esetben kívánatos, ha a törvényhozás által nagyobb tusa nélkül közmegnyugvással lenne megszavaztatható. A magyar országgyűlés minden jelentőséggel bíró pártja bír annyi hazafisággal, hogy kész az állam és társadalom fenyegetett érdekeinek önzetlen megvédésére, s megadja kellő biztosítékok mellett a kormánynak a rendkívüli hatalmat is, ha annak múlthatlan szükségéről megtudják azt győzni. Azért ha, amint a reformok

nagyon késnek, a szóban forgó igen veszélyes mozgalmak pedig újból hasonló módon, mint eddig, jelentkeznek, én a rendkívüli intézkedések megtételének idejét elérkezettnek látnám, s akkor helyesebbnek vélem, ha azok a törvényen, mintha csupán bizonytalan határok közt mozgó gyakorlaton nyugosznak.

Ezekben volt szerencsém az alföldi munkás mozgalom mibenlétéről, másfelől orvosszereiről bővebb megfontolás és a helyzetnek behatóbb tanulmányozása után alkotott véleményemet előadni. Sajnálattal constatálom, hogy nekem is el kellett búcsúznom azon szép csalódástól, mintha nekünk a szociális kérdéssel, mely eddig hitünk szerint külterjes gazdasági viszonyainknál fogva távol van még tőlünk, nem kell gyakorlatilag és tüzetesebben foglalkoznunk, hanem bevárhatjuk, hogy azzal mások drága tapasztalukat szereznek, melyeket mi azután később valamikor kényelmesen alkalmazhatunk gazdasági életünk és egészséges társadalmi fejlődésünk nagy hasznára. Fájdalom, a baj itt van és pedig egészen különleges módon jelentkezett, mely önálló kutatásra és gondolkozásra kényszerít bennünket. Nem hiszem, hogy most még nagyfokú e baj, de igen veszélyes alakja van, melyet kellő figyelemben kell részéssíteni, ha a jövő kedvezőtlen fejleményeit megelőzni s az e részben netán terhünkre eső mulasztásért a súlyos felelősséget el akarjuk kerülni. A hely, a hol e szavakat mondom s a tárgy, melyről beszéltem, egyaránt óvatosságra intenek, de viszont akármit is, ha azt a nagyhorderejű kérdésre vonatkozólag fontosnak láttam, elhallgatni nagy hiba lett volna, azért minden elfogultságtól és egyoldalúságtól ment véleményemet kívántam legjobb tudomásom szerint bemutatni úgy, mint ahogy a tudománynak, tehát a mindennapi élet salakjától megtisztult igazságnak ezen templomában nyilatkozni kell.